Slovenská reč — jazykovedný časopis pre školu a prax. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. — Rediguje: Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. — Zodpovedný zástupca: Dr. Štefan Peciar. — Predplatné na XVI. ročník Kčs 85.—, jednotlivé čísla po Kčs 8.50. — *Účet Štátnej banky československej č. S 13635.* — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu „Slovenská reč" v Bratislave, Štúrova 7. — Rukopisy sa nevracajú. — Tlačí Neografia, n. p., Martin.

OBSAH

S. G. Barchudarov: Základy vyučovania ruštiny 129
Eugen Pauliny: Druhy prejavov 133
Gejza Horák: Metodické poznámky k vyučovaniu slovenčiny 142
Eugen Pauliny: Z jazykovednej terminologie 146

Podnety a diskusie

Gejza Horák: Znechať sa — znechávať sa niečoho 149
Jozef Štolc: O používaní podstatných mien dejového významu 152
Pavol Branko: Podchod 153

Posudky

Ján Horecký: Za marxistickú jazykovedu 155
E. Jóna: Stručná mluvnice česká pro střední školu 157

Drobnosti

mam: Diskusia 159
epy: Genitív množ. čísla od páska 160

SLOVENSKÁ REČ
ROČNÍK XVI – ČÍSLO 5

Základy vyučovania ruštiny

S. G. Barchudarov

Práce J. V. Stalina v odbore jazykovedy otvárajú novú etapu vo vede o jazyku a stavajú sovietsku jazykovedu pred nové úlohy. Tieto úlohy sa do istej miery týkajú i sovietskej školy.

Pre školu je nanajvýš dôležité učenie J. V. Stalina o gramatickej stavbe jazyka a o úlohách gramatiky ako vedeckej disciplíny.

Pri práci na gramatike je nevyhnutné riadiť sa nasledovnými základnými smernicami J. V. Stalina:

1. „... gramatická stavba jazyka a jeho základný slovný fond tvoria základ jazyka, podstatu jeho špecifičnosti."

2. „... gramatika abstrahuje od jednotlivého a konkrétneho, či v slovách, či vo vetách a všíma si to všeobecné, čo je základom ohýbania slov a spojovania slov do viet, a vyvodzuje z toho gramatické pravidlá, gramatické zákony."

3. „... vďaka gramatike jazyk nadobúda možnosť zaodieť ľudské myšlienky do materiálneho jazykového rúcha."

4. „Gramatická stavba jazyka sa mení ešte pomalšie ako jeho základný slovný fond. Gramatická stavba, ktorá sa vypracovala v priebehu epoch a prešla do tela a krvi jazyka, mení sa ešte pomalšie ako základný slovný fond. Postupom času, prirodzene, tiež prekonáva zmeny, zdokonaľuje sa, zlepšuje a spresňuje svoje pravidlá, obohacuje sa o nové pravidlá. Ale základy gramatickej stavby zachovávajú sa po veľmi dlhý čas, keďže — ako ukazujú dejiny — môžu úspešne slúžiť spoločnosti celý rad epoch."

5. Zmeny v gramatickej stavbe prebiehajú podľa vnútorných zákonov jazykového vývinu.

6. Gramatická stavba jazyka má celonárodný charakter.

Zo smernice J. V. Stalina, že „hlavnou úlohou jazykovedy je skúmanie vnútorných zákonov vývinu", vyplýva, že základnou úlohou gramatiky ako vedeckej a vyučovacej disciplíny musí byť vyjadrenie a popísanie tých pravidiel (zákonov), ktoré tvoria základ samého jazyka a ktorými sa

spontánne riadia členovia daného kolektíva v procese hovorenia. Gramatika, abstrahujúca svoje pravidlá z konkrétneho jazykového materiálu, vychádza zo samých jazykových faktov a ustavične usmerňuje jazykovú činnosť členov spoločnosti. Stúpenci „nového učenia o jazyku" pripisovali vyučovaniu gramatickej stavby jazyka v škole temer výhradne teoretický význam, pretože pokladali toto vyučovanie len za prostriedok rozvíjania myslenia u žiakov. Zatiaľ však má gramatika ako vyučovací predmet obrovský význam pre prax: učí, ako máme uspôsobovať svoju reč, aby sme čo najlepšie vyjadrili svoje myšlienky. Štúdium gramatiky má taktiež závažnú úlohu, ak ide o rýchle osvojenie si noriem spisovného jazyka, najmä pravopisných pravidiel.

Avšak vedecká popisná gramatika môže byť len vtedy plnohodnotná, keď sa gramatické javy podávajú pokiaľ možno v ich štylistickej perspektíve. Musíme rozlišovať hovorové nárečové formy (v slovenčine napr. kupuvať, obeduvať, velice, narodzeniny, mávám, biély, čiérny, stól, prú, krú), knižné a zastaralé formy (v slovenčine napr. ramä, plemä, semä, svojeho, žížniť) od súčasných spisovných, neutrálnych foriem. Podľa možnosti sa má určiť sféra používania tých či oných tvarov. Historické hľadisko v popisnej gramatike spočíva aj v tom, že sa oddeľujú fakty typické pre súčasný systém jazyka od faktov odumierajúcich a taktiež od novovznikajúcich jazykových zjavov. V praxi sa tieto dve perspektívy (štylistická a historická) často krížia a vzájomne prenikajú.

Súdruh Stalin učí: „Sémantika (semaziologia) je jedna z dôležitých súčiastok jazykovedy. Významová stránka slov a výrazov má veľký význam pri štúdiu jazyka. Preto sémantike (semaziologii) musí byť v jazykovede zaistené patričné miesto." Ak je jazyk prostriedkom styku, výmeny myšlienok, vzájomného dorozumenia, ak sa skutočnosť myslenia prejavuje v jazyku, ak je jazyk prostriedkom formovania a realizácie myslenia, potom jazykoveda nemôže obchádzať významovú stránku skúmaných javov. Chyba N. J. Marra a jeho školy je v tom, že zneužívali sémantiku a pripisovali jej príliš veľký význam, čo viedlo, ako je známe, k idealizmu. A zaoberali sa vlastne marrovci skutočnou sémantikou v lingvistickom smysle slova? Veď marrovci plietli pri tzv. sémantickej analýze význam gramatických javov s významom lexikálnym, pripisovali gramatickým kategóriám význam, ktorý im bol cudzí. Pretože pokladali jazyk za ideologickú nadstavbu, namiesto výkladu významov slov, ktoré slová majú v systéme celonárodného jazyka, hovorili o pojmoch, ideách, predstavách, ktoré sú vyjadrené v danom kontexte, v danom použití týchto slov. Týmto sotreli akúkoľvek hranicu medzi celonárodným jazykom a jeho triednym využitím, medzi jazykovedou a dejinami ideologie, svetonázoru. Najskomolenejších foriem sa dostalo sémantike v škole pri tzv. významovom rozbore textu.

Ale všetky tieto zneužitia a kazy nesmú byť príčinou úplného zrieknutia sa skúmania významu jazykových faktov zo strachu, aby sme ne-

upadli do vulgárnej nevedeckej marrovskej „semaziologie". Naopak, práve skutočne vedecké, čisto lingvistické objasnenie tak gramatických, ako aj lexikálnych významov slova a ich prísne rozhraničenie sú jednou z nastávajúcich úloh sovietskej jazykovedy.

Delenie jednotnej vedy o jazyku na jednotlivé časti veľmi sťažuje vnútorná dialektická jednota predmetu jej skúmania — jazyka. A predsa takéto delenie je nielen možné, ale aj nevyhnutné, pretože jeden a ten istý jav možno posudzovať s rozličných hľadísk, s rozličných aspektov.

Gramatika, študujúca jazykovú stavbu, skladá sa z dvoch častí: z morfologie, t. j. z náuky o stavbe slova, a zo syntaxe, t. j. z náuky o stavbe vety. Tieto dve súčiastky, hoci skúmajú jednotnú a kompaktnú gramatickú stavbu a sú navzájom tesne späté, musia zaujať v štúdiu jazyka úplne rovnocenné a samostatné postavenie. Žiaci N. J. Marra, ktorí uverili jeho tvrdeniam, že vraj fonetika je technikou morfologie a morfologia zase technikou syntaxe, v prvom rade likvidovali morfologiu ako samostatnú vednú disciplínu a beznádejne ju plietli hneď s lexikou, hneď zase so syntaxou. Akademik J. J. Meščaninov vo svojej knihe „Všeobecná jazykoveda", vydanej r. 1940, navrhuje nasledovnú schému rozdelenia gramatiky na jednotlivé časti s hľadiska „nového učenia" o jazyku:

1. fonetika (náuka o sociálne platných zvukoch);
2. lexika (náuka o slove ako samostatnom jave a o slovných spojeniach lexikálneho rázu);
3. syntax (náuka o slove vo vete a o vete vôbec).

Z uvedenej schémy vysvitá, že po prvé učenie o slovnej zásobe jazyka (lexika) hodnotí sa ako časť gramatiky; po druhé morfologia sa celkom anuluje: čiastka z nej sa dostáva do lexiky (náuka o tvorení slov), čiastka do syntaxe (náuka o ohýbaní slov). Pravda, akademik J. J. Meščaninov neskôr zavrhol tento svoj návrh radikálnej reformy gramatiky, keď sa presvedčil skúsenosťami, že ani teoreticky ani prakticky vôbec neobstojí. No i keď „uznal" morfologiu, v skutočnosti podriaďoval — spolu s ostatnými stúpencami tzv. nového učenia o jazyku — vo svojich bádaniach morfologiu načisto syntaxi, pretože morfologické javy neprestal posudzovať výlučne so syntaktického aspektu. Toto stanovisko marrovcov sa bohužiaľ viac alebo menej rozšírilo prostredníctvom metodickej literatúry medzi sovietskych učiteľov. Učitelia zo strachu, aby neboli obvinení z „formalizmu", snažili sa veľmi sa nezastavovať pri morfologických javoch a bez náležitého upevnenia vedomostí žiakov v oblasti morfologie rýchlo prechádzali k výkladu syntaxe. K tomu ešte i pri preberaní morfologie sa snažili nevzdialiť sa od syntaxe. Niet pochybností, že pre hlbšie skúmanie morfologie musíme mať isté vedomosti a predstavy z oblasti syntaxe. S druhej strany zase pre dôkladné štúdium syntaxe treba dobre poznať morfologiu. Možno tu teda hovoriť o jasne premyslenom a majstrovsky uskutočnenom spojení týchto dvoch častí gramatiky ako vyučovacieho predmetu a nie o rozplynutí jednej časti v druhej.

Čo sa týka fonetiky, t. j. náuky o zvukovom systéme jazyka, tá nemá byť, ako je známe, súčiastkou gramatiky, pretože zvukový systém jazyka je „prírodnou matériou", „jazykovým rúchom" celého jazyka, t. j. tak jeho lexiky, ako aj jeho gramatiky.

Vo vedeckej popisnej gramatike súčasnej spisovnej ruštiny má fonetika svoje vyhradené, no v porovnaní s inými disciplínami (gramatikou a lexikou) skromnejšie miesto.

V školskej gramatike má byť fonetika prirodzene podaná iba natoľko, aby žiaci mali presné vedomosti o zvukovom systéme rodného jazyka a o vzťahu zvukov reči k písmenám a ku grafickému systému ruského písma. Znalosť fonetiky pomôže žiakom osvojiť si pravidlá výslovnosti ruského spisovného jazyka, najmä prízvuku, dá im presné predstavy o morfologickom systéme jazyka, dopomôže im k uvedomelému osvojeniu si ruského pravopisu.

Otázkam lexikologie sa dostalo v znamenitých prácach J. V. Stalina všestranného a hlbokého marxistického osvetlenia. Súdruh Stalin učí, že „gramatická stavba jazyka a jeho základný slovný fond tvoria základ jazyka, podstatu jeho špecifičnosti", že „stálosť jazyka vysvetľujeme si stálosťou jeho gramatickej stavby a základného slovného fondu". Súdruh Stalin obohatil vedu novým učením o slovnej zásobe jazyka a o základnom slovnom fonde. Riadiac sa základnými smernicami J. V. Stalina v otázkach lexikologie, musí sa škola paralelne s gramatikou zaoberať štúdiom slovnej zásoby ruštiny. Škola musí dať žiakom predstavu o základnom slovnom fonde spisovnej ruštiny, ktorý je svojím charakterom celonárodný, veľmi stály a slúži ako základ pre tvorenie nových slov. Škola musí ukázať bohatstvo a rozmanitosť ruskej slovnej zásoby, jej nepretržitý vývoj a obohacovanie spolu so vzrastom materiálnej a duchovnej kultúry ruského národa. Škola musí dať žiakom pojem o lexikálnom systéme ruštiny, ktorý sa obyčajne objavuje vo výkladových slovníkoch v podobe slovných významov. Preto je nevyhnutne potrebné, aby učebnice ruštiny obsahovaly odbornú a samostatnú kapitolu o lexike ruštiny. Pre učiteľov sa má vydať menšia vedecko-popularizujúca praktická príručka ruskej lexikologie. Všeobecnému pozdvihnutiu kultúry slova a správnej organizácie práce o slove v škole veľmi pomôže vydanie špeciálneho výkladového slovníka ruštiny pre žiakov.

Zo smerníc J. V. Stalina, že „štruktúra jazyka, jeho gramatická stavba a základný slovný fond sú produktami radu epoch", že „jazyk dopĺňa svoj slovník novými slovami, zdokonaľuje svoju gramatickú stavbu", vyplýva, že škola nemôže stáť celkom bokom a musí dať žiakom aspoň minimálne historické znalosti jednotlivých faktov súčasného jazyka. Tieto vedomosti môžu sa poskytovať vo všetkých základných častiach učebnice (v morfologii, v syntaxi, v lexike) ako historické vysvetlivky k jednotlivým, najmarkantnejším zjavom súčasného jazyka. Tieto historické exkurzy majú sledovať dva ciele:

1. Vysvetľovať tie javy súčasného jazyka, ktoré nevyplývajú zo samého živého systému (napr. pozostatky duálu, existencia „pohyblivých samohlások", existencia rozličných ustrnulých tvarov ap.).

2. Poukázať na postupné, neprestajné a rozmanité zdokonaľovanie a obohacovanie ruštiny pri zachovaní jej národnej samobytnosti, jednoty a stálosti.

Geniálne práce J. V. Stalina o otázkach jazykovedy sú napísané tak klasicky presným, jasným a jednoduchým štýlom, že sú plne prístupné všetkým žiakom vyšších tried. Je nutné, aby mládež, ktorá opúšťa strednú školu, dobre poznala základné tvorivé idey J. V. Stalina v oblasti jazykovedy, idey, ktoré sú zároveň obrovským vkladom do pokladnice marxisticko-leninskej metodologie.

Pred našou školou stojí nová, veľká, zodpovedná a čestná úloha: realizovať veľké tvorivé idey súdruha Stalina v otázkach jazykovedy pri vyučovaní ruštiny, uviesť marxistickú jazykovedu do školskej praxe. Úspešné splnenie tejto úlohy závisí do značnej miery od vhodného sostavenia nových, stabilných učebníc, zodpovedajúcich súčasným vedeckým požiadavkám.

Niet pochybnosti, že jazykovedci, vedeckí pracovníci i pedagogovia, povzbudení osobnou pozornosťou veľkého koryfeja marxisticko-leninskej vedy J. V. Stalina k ich odboru, vynaložia všetko úsilie, aby pozdvihli vyučovanie materinského jazyka na výšku dôstojnú stalinskej epochy.

Pozn. red.: Prejav S. G. Barchudarova, ktorý tu uverejňujeme, odznel na spoločnom zasadnutí Oddelenia reči a literatúry Akadémie vied SSSR a Akadémie pedagogických vied RSFSR, konanom 27. novembra 1950. Týka sa vyučovania ruštiny v sovietskej škole. Ide tu teda o otázky vyučovania materinského jazyka. Väčšina týchto otázok je aktuálna aj pre našu školu. Preto tento prejav uverejňujeme temer v plnom znení. Vynechali sme len kritiku škodlivého vplyvu Marrovho „nového učenia" na vyučovanie materinského jazyka, pretože táto kritika je zamierená špeciálne na pomery v sovietskej škole. Okrem toho sme vynechali tri vety, týkajúce sa osnov a organizácie vyučovania v SSSR. V prvom a predposlednom odseku je (celkove tri razy) v spojeniach „sovietska jazykoveda", „sovietska škola" nahradené slovo „sovietska" slovom „naša". Smysel viet sa tým vôbec nemení. Autorove ilustrujúce príklady sme nahradili vhodnými slovenskými príkladmi.

Článok S. G. Barchudarova „Osnovy prepodavanija russkogo jazyka", ktorý vyšiel v časopise „Učiteľskaja gazeta" 2. decembra 1950 (č. 96), preložila z ruštiny Oľga Malíková. Preklad kontroloval a upravil Štefan Peciar.

Druhy prejavov

Eugen Pauliny

Vyprávanie.

Vyprávanie je jazykový prejav, ktorý postihuje nejakú udalosť v jej priebehu. Pri vyprávaní sa podáva udalosť tak, aby si ju prijímateľ vedel

živo predstaviť v celom priebehu i s jednotlivými jej složkami, ktoré sú pre pochopenie priebehu dôležité.

Príklad: Keď som došiel k Šopíku, k tomu rázcestiu, odkiaľ sa dá prejsť cez vrchy do susednej doliny, videl som v diaľke na ceste akúsi babku. Zrazu zbadám, že v rýchlej chôdzi zastala, ruky jej vybehly k srdcu, potom sa prežehnala a rozbehla sa splašeným krokom ďalej.

Trvalo to hádam ešte nejakú minútku, kým sme sa stretli a kým som poznal, že je to tetka Trčkovie zpod hája. Videl som, že je bledá, bez kvapky krvi v líci a mohol som si predstaviť, že srdce metá sa jej až kdesi pod hrdlom.

— Čože je vám tetka? — pýtam sa jej súcitne, — ste biela ako stena a nohy sa vám, tak sa mi vidí, trasú. Čo sa vám stalo?

Prechytávala dych, rozhodila rukami a ukázala dolu cestou:

— Hen, sami uvidíte ... had! ... povedala. Nech nás Pán Boh chráni od všetkého zlého!

Kratuško zaplakala a rozbehla sa ďalej svojou cestou.

Tam poniže rázcestia, kde sa bola chytila za srdce a prežehnala, našiel som prostred cesty hada. Bola to užovka, preťatá napoly, užovka s krásnymi polmesiacmi za hlavou, slnko ju zvábilo a ona vyšla zo zeme prv, kým bolo Jura.

Len teraz sa mi rozvidnelo, pochopil som, prečo tetka Trčkovie na tom mieste ostala ani bleskom zasiahnutá. Pripomenula sa mi povera, ktorá dosiaľ žije v našom ľude, že toho, kto na jar uvidí prvého zabitého hada, zájde v tom roku veľký smútok a žiaľ. (P. Jilemnický: *Kronika.*)

Toto vyprávanie je pomerne samostatným úryvkom z celého románu. Vypráva sa v ňom uzavretá udalosť. Hlavnou myšlienkou, o ktorej je tu reč, je spozorovanie zabitého hada na jar v súvislosti s poverou, ktorá sa s tým spája. Hlavná myšlienka vyprávania sa nazýva témou.

V uvedenom vyprávaní všíma si autor všetkých dejov, ktoré súvisia s témou. (Vyprávač vidí babku, ktorá nad niečím zastala, zľakla sa, potom sa zdesene rozbehla preč. Príčinou jej zdesenia bolo, že videla zabitého hada a podľa povery to značilo nešťastie.) Ostatné okolnosti, ktoré s témou priamo nesúvisia, nie sú rozpracované, ba ani povšimnuté. Vyprávač nehovorí, v čom bola tetka Trčkovie oblečená, ako bežala, ako sa chovala medzitým, čo sa stretli, čo niesla, po čo bola vôbec v hore atď.

Vyprávanie sa vždy rozvíja v istom poriadku. Obyčajne sa rozvíja v časovom poriadku. Napr. v našom vyprávaní vyprávač najprv videl babku, potom videl, že sa zľakla, potom bežala, potom sa s ním shovárala. Pri vyprávaní je veľmi dôležité, akým poriadkom kladieme jednu složku vyprávania k druhej a ako tým rozvíjame tému.

Avšak vyprávanie môže mať rozličnú stavbu.

Príklad: Nuž tak tí chlapci ... čo si oni nesmysleli!

Prišli vraj jedného dňa k pani učiteľke a pýtali si dovolenie, aby mohli ostať doma.

— Tvoj otecko narukoval, viem, — hovorila vraj pani učiteľka Maťovi Bučkovi, — teba pustím na deň, na dva. Lež u vás, Miško, nič sa doma nezmenilo a vaši sa vždy zaobišli bez tvojej pomoci.

Na druhý deň neukázal sa v škole ani Maťo ani Miško. To sa vie, aj keď zamkne stolík a vypustí drobizg z triedy, poriadny učiteľ neprestáva byť učiteľom a dobré správanie svojich zverencov má vždy na pamäti. Čože teda urobila milá pani učiteľka? Nič iné, iba že išla priamo do Bučkovcov a pýtala sa, kde je Maťko.

— Odišiel ráno do školy a ešte sa nevrátil, — povedala Maťova stará mama.

— Pozrimeže vtáčika, — pomyslela si učiteľka a rozbehla sa tam, kde bývajú Strmeňovci. No nestihla ani ta dôjsť, keď tu po hradskej ide oproti nej fúra, naložená ovsom, na fúre sedí Miško Strmeňov ako kráľ, pri záprahu vykračuje si Maťo Bučko a plieska bičom. Za fúrou išla ženička s deckom v plachte.

Môžete si myslieť: len čo zazreli učiteľku, v chlapcoch poriadne heglo. Miško chytručko zaryl hlavu pomedzi snopy a Maťo sa skryl za volský zadok, div že sa nezaplietol medzi váhy.

Vtom zbadá učiteľku gazdiná, beží oproti nej a hovorí:

— Ach, dušinka moja dobrá, akože sa vám poďakovať? I keď sú chlapci nie veľmi súci do takejto roboty, pri ktorej sa dospelý musí poriadne zvítať, jednako mi dobre pomohli. Ďakujem vám, že ste mi ich poslali. Môj muž narukoval ... ostala som sama s deckom. A ovos na poli...

Pani učiteľka, prirodzene, ostala ako bleskom omráčená. Nevládala dostať zo seba jediného slova. Uvedomovala si, že chlapci prišli na ňu s klamstvom. Poznávala, že oklamali aj gazdinú. A videla, že i chlapci, ľaľa, uvedomujú si svoju vinu. Miško v ovse sotva dýchal a Maťko sa nechal radšej šľahať volským chvostom po hlave, len aby nebol učiteľke na očiach.

A ďalej? Čože mohlo byť ďalej? Rozišli sa v pokoji a učiteľka zašla do školy, aby sa s riaditeľom poradila. Koľko hláv, toľko rozumov, hovorí sa, a tak i tu sa ukázalo: kým učiteľku škrely prostriedky, ktoré chlapci použili, riaditeľ nadovšetko hodnotil cieľ, čo mali na mysli.

— Tí loptoši vlastne zahanbili nás, — povedal naostatok. Keby sme sami boli vyšli s podnetom, nemuseli vyhľadávať lož a klamstvo. I keď schvaľujem, aby boli poučení o nevhodnosti a mravnej škodlivosti cesty, ktorú zvolili, jednako pokladám za potrebné čin oboch chlapcov zverejniť a pochváliť.

Nuž tak sa i stalo, že si národný výbor osvojil návrh riaditeľa školy. Vystrčili chlapcov na balkón a kládli ich za vzor dospelým. Vystúpil riaditeľ školy, potľapkal obidvoch chlapcov po pleciach a začal:

— Najlepším výchovným prostriedkom je dobrý príklad, a títo žiaci nám ho dali... (P. Jilemnický, *Kronika.*)

Toto vyprávanie je so stavebnej stránky složitejšie ako predošlé. Vypráva síce vyprávač, ale nevypráva tak, ako prebiehala udalosť pred ním, ale tak, ako prebiehala pred učiteľkou. Čin oboch chlapcov sa hodnotí s toho stanoviska. (Miško sa nepýtal zo školy a jednako chýbal, učiteľka sa išla spýtať k jeho rodičom a zistila, že tam klamal, stretla sa s gazdinou a zistila, že oklamal aj tú. Chlapci videli, že neurobili dobre.) No stanovisko učiteľky prichádza do konfliktu so skutkami chlapcov a s tým ako sa ich skutky hodnotia. (Chlapci neušli zo školy zo sebevôle, ale preto, že chceli pomôcť v ťažkých časoch na poli. Ich výkon vysoko hodnotí sama gazdiná, ktorá nevedela, že chlapci išli sami od seba, a vysoko hodnotí tento výkon aj riaditeľ.) Vzniká tu teda rozpor: Chlapci klamali — to je mravne povážlivé. Avšak neklamali zlomyseľne, lež z nedorozumenia: chceli získať čas, aby mohli pomôcť vykonať súrnu a neodkladnú prácu.

Pri vyprávaní teda nie je dôležitý len sám dej, len udalosť. Vyprávanie možno oživiť zápletkou. Zápletka spočíva v tom, že ten istý skutok sa hodnotí s rozmanitých hľadísk.

Okolnosť, že toto vyprávanie sa podáva s hľadiska učiteľky, pôsobí

na následnosť jednotlivých složiek a na ich rozpracovanie. Keby udalosť vyprával niektorý z chlapcov, uviedol by iste ponajprv, ako sa dohovorili, že pôjdu pomáhať na pole a že nepôjdu do školy, potom by uviedol, ako Miško oklamal rodičov, ako odišiel na pole, čo tam robil, čo cítil, keď stretol učiteľku, a aké mal pocity, keď ho vystrčili na balkón. A zasa iné poradie složiek by bolo, keby to vyprávala gazdiná. Rozpracovanie složiek by bolo tiež iné. Napr. tú složku, keď sa učiteľka stretla s chlapcami, by bolo treba podať inak, keby udalosť vyprával niektorý z chlapcov. Nestačilo by len povedať „na fúre sedí Miško Strmeňov ako kráľ", „Miško v ovse sotva dýchal", ale by bolo treba rozviesť jeho pocity a myšlienky. A podobne inde.

Samostatná téma nemusí sa rozpracovávať rovnomerne.

Príklad: Prvý môj učiteľ bol Puchor v Záturčí, chýrny v Turci vychovávateľ, chýrny smrkaním, chýrny veľkým nosom, chýrny pohrebnými veršami; druhý Hulej v Necpaloch; tretí Chalupka v Svätom Jáne, ktorého chýrečnosť odtiaľ pochádzala, že chlapcov mastil, ale nie maslom, lež palicou, až to bola radosť. A potom zvláštnou metódou vychovávania obdarený súc, chlapcov so somárom na tabuli vymaľovaným domov posielal, alebo ich nútil so zodratou metlou pred školou na ulici, ako granatierov, na stráži stáť.

Učili sme sa Rheniusovu gramatiku latinskú. Pán rechtor naznačil červenou kriedou, pokiaľ bude lekcia, ale nepovedal ani slova, čo to tam v tej latinsky písanej gramatike stojí. Chlapci sme všetko odriekavali od slova do slova, neznajúc ani najmenej, čo to značí. Ja som ale pri tom všetkom bol eminentissimus, hoc som sa koľko ráz vyplakal a v lete i o tretej hodine, t. j. pokiaľ ešte pastier na kravy netrúbil, vstával, chcejúc sa naučiť:

Fama, salus, soboles, proles, lux, gloria, tellus;

alebo:

Liberi et annales, natales atque sodales atď.

Keď niektorý lekciu z nás neznal, zahrmelo: „Líhaj!" Keď sa stojačky úlohu naučil a sa oznámil, že chce odriekať, zavolal pán rechtor: „Privítaj ho!", t. j. daj mu šesť palíc. Že sa potom dobitý, uplakaný chlapec pomútil, nebolo divu. Ale beda mu, keď sa pomútil. Pán rechtor zahodil gramatiku na zem a zavolal: „Žer!", t. j. zostaň cez poludnie v škole, a dal ho drviť chudáka, až to do susedov počuť bolo.

Naša škola bola hotová jatka.

Raz nebolo pána rechtora doma — bol išiel do Sielnice k Jackovi na návštevu — i prevrátili sme v škole tabuľu na zem a hrali sme sa na nej na kocky, t. j. zo šindoľa porobené tľapkavé figúrky, z ktorých jedna stála dvadsaťpäť (dáma), druhá desať (capko) atď. Ale na nešťastie sa nám tabuľa na dvoje rozštiepila. Na druhý deň nastala inkvizícia, i našlo sa takých kociek asi za pol filfasa. Tu sa každá kocka hodnotila, a po poriadku dostal každý z hravších sa chlapcov toľko palíc, koľko stála. Takéto vyrábanie ľudských koží ešte za živa trvalo, pravda, skoro celé predpoludnie.

Takto, hľa, nám dodávali chuti do učenia za našej mladosti!

A pán rechtor bol hrozne vzácna, vychýrená osoba po celej stolici, lebo: „Hej, ten dobre chlapcov cvičí!" I cvičil nás, chudák, ba čo viac, otvoril v nás i básnickú žilu, bo sme si často o ňom odriekavali veršík, nami samými složený:

Náš Janko Chalupka
rád paličkou lupká.

(Janko Kalinčiak, *Vlastný životopis.*)

Témou tohto vyprávania je školovanie autorovo u Janka Chalupku.

Táto téma sa nerozvádza systematicky, lež spomínajú sa iba s posmechom a smiechom Chalupkove tvrdé vychovávateľské metódy a nakoniec na ilustráciu sa pridáva podrobnejšie jedna epizóda. V tomto vyprávaní niet časového poriadku. Všetky složky vyprávania, s ktorými sa tu stretávame, iba tému voľne ilustrujú.

Vyprávanie je svojím pôvodom i celým složením typický ústny prejav. Kým nebolo známe písmo, bolo vyprávanie (prózou alebo veršom) jediným prostriedkom, ako zachovať pre potomstvo pamätihodné udalosti. Ale aj po vynájdení písma, ba ešte aj dnes je vyprávanie dôležitým ústnym prejavom. Pre tieto dôvody si vyprávanie v hojnej miere zachováva prvky ústneho podania.

Ústne prvky vyprávania si rozoberieme najlepšie na tomto príklade:

Takto za rána som šla do Žaškova, volali ma tam k akejsi chorej žene. Už že idem domov, ale keď som prišla k Orave, tu len taká mútňava. Prišla ohromná voda, var, príval. Vyjdeme s člnom až povyše Ravne, dvaja chlapi s veslami a dvaja s paradlami. Ach, rata! To nás vraz schytilo, napodol skrútilo a čln tými lunami len tak šiel. Bušovie kričí: „Ak sa hentej liny nechytíme, tak len pri Kráľovanoch, ak ani tam nie, nikdy viac Párnice neuvidíme!" Ľá, tie paradlá ani na dno nedočiahly, len tak nimi mohli šamovať. Šamujú, šamujú a v takom úzkom na slojach jeden sa lapil vrbiny a my sme povyskakovali. Ja po samé pazuchy do tej mútnej vody a chlapi nám paradlá podávali. A tá voda ako kaša. Nech je akokoľvek, ja na to nikdy nezabudnem.

(Ľudové vyprávanie z Párnice podľa Ľ. Fendrichovej.)

Na ústne podanie poukazujú najmä tieto prvky:

1. Používanie miestnych mien (Žaškov, Ravne, Kráľovany, Párnica) bez bližšieho vysvetlenia. Podávateľ totiž vypráva známemu prijímateľovi a preto predpokladá, že tieto miestne mená vie správne pochopiť. Preto ich ani bližšie neurčuje.

2. Používanie ukazovacích zámen a adverbií namiesto plného pomenovania substantívneho alebo adjektívneho. Napr.: takto za rána, tu len taká mútňava, to nás vraz schytilo, čln tými lunami len tak šiel, ak sa hentej liny nechytíme, v takom úzkom atď. Všetkými týmito ukazovacími slovami sa nahradzujú presné výrazy, ktoré si prijímateľ môže domyslieť. Napr. vo zvrate „tu len taká mútňava" zámeno taký stojí namiesto nejakého adjektíva, ktoré podávateľ nevie síce presne vysloviť, ale spolu so zdôraznením, intonáciou a nejakým gestom určí jeho význam pre prijímateľa.

3. Používanie tvarov prítomného času pri označovaní minulých dejov. Napr.: Už že idem, vyjdeme s člnom, šamujú, šamujú ... atď. Je to historický prézent. Zvyšuje sa ním živosť vyprávania.

4. Používanie menných viet tam, kde stojí obyčajne veta so slovesom. Napr.: Ja po samé pazuchy do tej mútnej vody. A tá voda ako kaša ... Vynechaním sponového slovesa sa prejav zostručňuje a stáva dramatickejším.

5. Používanie citosloviec. Napr.: Ach, rata. Ľá, tie paradlá ... Používaním citosloviec sa stáva prejav dramatickejším a okrem toho bližším

ku skutočnosti, lebo prijímateľ môže lepšie vnímať city, ktoré má podávateľ.

6. Častejšie používanie jednoduchých viet ako složených viet. V ústnom prejave sa používa jednoduchá veta vždy častejšie ako v písomnom prejave.

7. Používanie slov, ktoré sú známe len v istom kraji. Tu napr.: paradlo (= tyč), lina (= drótené lano), šamovať (= veslovať), sloje (= kamenisté vrstvy). V ústnom prejave, ktorý je určený blízkemu človeku, môžeme používať také slová, ktoré sú známe len v najbližšom okolí. Avšak v písomnom prejave musíme používať také slová, ktoré sú známe všetkým, o ktorých si myslíme, že budú náš prejav čítať.

Zpráva. Oznámenie.

Zpráva má informovať presne o tom, čo sa stalo. Býva stručná a podávajú sa v nej presnými výrazmi všetky podstatné veci, ktoré treba oznámiť.

Príklady:

Handlová plní plán na 100%. Handlovské bane dohnaly 19. t. m. schodok v plnení plánu z predošlého mesiaca a od toho dňa plnia plán na 100%. Podnikový riaditeľ Handlovských uhoľných baní blahoželal pri tej príležitosti úderníkom, zlepšovateľom, technikom a celému osadenstvu k splneniu celoročného plánu.

Handlovčania postúpili v súťaži o štandardu prezidenta republiky za minulý mesiac z posledného 13. miesta na 8. miesto a je predpoklad, že v tomto mesiaci sa Handlovčanom podarí ťažbu uhlia ešte zvýšiť a získať tak aj prvé miesto v súťaži, čím by Handlová získala štandardu prezidenta republiky.

Brigáda učiteľov Nitrianskeho kraja. Včera 22. júla t. r. rozlúčila sa s družstevníkmi obce Bajč v hurbanovskom okrese učiteľská brigáda ČSM Nitrianskeho kraja. Na tejto brigáde, ktorá trvala od 8. júla t. r., zúčastnili sa mladí učitelia a učiteľky zo všetkých škôl z obcí Nitrianskeho kraja. Brigáda pracovala na žatve horčice, na mlatbe a na obrábaní zemiakov. Naposledy pracovali učitelia-sväzáci na okopávaní repy. Ich denná norma bola 8 riadkov na dvesto metrov dĺžky. Pracovali vždy po dvoch. Brigádnici túto normu denne prekračovali a podávali výkon 10 až 12 riadkov. — Po skončení tejto štrnásťdennej pôdohospodárskej brigády zúčastnia sa mladí učitelia na štátnopolitickom internátnom školení, ktoré potrvá tiež dva týždne. Po absolvovaní školenia nastúpia opäť všetci brigádnici na 14 dní na Priehradu mládeže.

Všimnite si, že v týchto zprávach niet nijakého hodnotenia. Iba sa jednoducho podáva zpráva o tom, čo sa stalo. Avšak zpráva môže byť sostavená aj tak, že podávateľ hodnotí kladne alebo záporne fakty, ktoré oznamuje, a ľudí, o činnosti ktorých podáva zprávu.

Príklad: Štafeta vďaky. Slovenský pracujúci ľud konal plebiscit. Plebiscit vernosti a oddanosti k mocnému Sovietskemu sväzu. Tisíce a tisíce bežcov, vedúcich štafetu vďaky bolo na svojej ceste pozdravovaných pracujúcim ľudom, ktorý všade pridával pozdravy hrdinskému sovietskemu ľudu.

I mládež konala plebiscit. S oduševnením a nadšením niesli v Bratislave štafetu

najlepší úderníci Trate mládeže, najlepší žiaci, vynikajúci športovci práve tak, ako učni mozoľnatých rúk z bratislavskej Dynamitky alebo mladí roľníci zo Záhoria.

Dva prúdy štafety, dva prúdy lásky. Lásky k tomu ľudu, ktorý nám svojou prácou ukázal správnu cestu k lepšej a krajšej budúcnosti. K ľudu, ktorý nielen hrdinsky bojoval, ale ktorý hrdinskejšie bojuje prácou za trvalý, večný mier vo svete. K ľudu, ktorý nám v najťažších chvíľach ukázal, že vie byť dobrým priateľom v núdzi.

Mládež hádzala kvety a ruže na cestu, kade sa niesla štafeta. Nadšenie, aké bolo napr. v Pezinku, kde cesta bola posypaná kvetmi, prenieslo sa celým Slovenskom. Čítali sme nápis: „Odkážte Stalinovi, že ho milujeme". A tento odkaz sa niesol až na hranice, kde sa dva prúdy slialy v mohutný tok, ktorého ozvena sa niesla celým Slovenskom „... že ho milujeme!"

Osobitným druhom zprávy je hlásenie a záznam.

H l á s e n i e je zpráva nadriadenej osobe alebo inštitúcii o výsledku uloženej úlohy. Typickými príkladmi hlásenia sú najmä rozmanité služobné a vojenské hlásenia. Ale spôsob podávať zprávy vo forme hlásenia sa rozširuje aj v novinách.

P r í k l a d: KV KSS Prešov. OV KSS Michalovce hlási, že roľníci v obci Malé Zalužice dnes ráno rozorali medze na 230 ha pôdy, v obci Vinné na 202 ha, v Pozdišovciach na 177 ha a v Trhovištiach na 190 ha pôdy pri podmietkovej orbe. Okresný tajomník KSS.

Z á z n a m je stručné, heslovité zaznačenie udalosti alebo programu, ktoré slúži na podporu pamäti. Takým záznamom je napr. rozvrh hodín, rozvrh práce, záznamy o vykonanej práci, jedálny lístok a pod.

O z n á m e n i e má informovať presne o tom, čo sa stane. Oznámenie, rovnako tak ako zpráva, býva stručné a oznamujú sa v ňom len podstatné veci.

P r í k l a d y:

Program „Dňa novej techniky" v slievárenstve. Deň novej techniky v slievárenstve v Martine sa začne v pondelok 24. t. m. predpoludním o 10. hodine odbornou prednáškou na tému „Foremná technika". Po prednáške diskusia. Popoludní o 15. hodine bude aktív pokračovať prednáškou o novodobých formovacích hmotách a diskusiou. Druhého dňa, 25. t. m., budú v závode J. V. Stalina praktické ukážky a debata o nich. O 14. hodine vypočujú si účastníci prednášku na tému „Novodobé predpoklady pre kvalitnú liatinu". Na záver diskusia o výsledkoch aktívu.

Prednášať budú poprední československí odborníci, medzi nimi prof. Ing. Dr. Fr. Píšek z brnenskej techniky, Ing. L. Petržela z Vítkovických železiarní, odborníci z plzenskej Škodovky a iní.

Pravdepodobné počasie v nedeľu. Od západu zväčšená oblačnosť a miestami búrky alebo prehánky, a to najmä v horských oblastiach. Na východe krajiny zo začiatku ešte jasno. Poludňajšie teploty v západnej časti Slovenska trocha nižšie ako doteraz, na východe krajiny však ešte stále okolo 30 stupňov. Vietor západných smerov.

Zvláštnym druhom oznámenia je rozkaz a záväzok.

R o z k a z je záväzným programom činnosti pre jednotlivca alebo pre istú skupinu v istom čase a na istom mieste. Vydáva ho predstavený alebo vedúci.

Záväzok je záväzným dobrovoľným programom činnosti pre jednotlivca alebo pre istú skupinu v istom čase a na istom mieste.

Príklad: Náš záväzok. My, školská skupina Československého sväzu mládeže pri štátnom gymnáziu v Kláštore pod Znievom sa zaväzujeme:

1. Mať 100%-nú organizovanosť študentov v ČSM.
2. Do sjazdu ROH odpracovať 6400 brigádnických hodín.
3. Do sjazdu ČSM odpracovať 7000 brigádnických hodín.
4. Zabezpečiť pravidelné platenie členovských príspevkov.
5. Založiť krúžky: politický, dva prírodopisné, recitačno-literárny, fyzický, telovýchovný, dramatický, spevácky a deskriptívny.
6. Objednať 20 výtlačkov „Smeny" a zaistiť, aby 50% študentov odoberalo „Mladú Tvorbu".

To je náš záväzok, nás sväzákov zo štátneho gymnázia v Kláštore pod Znievom.

Tam, kde je celková situácia jasná, tam sa heslovite oznamujú len jednotlivé fakty (napr. plakáty o divadelných alebo filmových predstaveniach, oznámenia na predajniach a úradoch a pod.).

Oznámenia a zprávy sú veľmi častým druhom jazykových prejavov. Je nimi prepletený a v značnej miere sa aj upravuje náš súkromný a verejný život. V zprávach sa dozvedáme o živote spoločnosti a v oznámeniach sa zasa určuje program pre budúcnosť.

Rozdielnosť vyprávania od zprávy.

Vyprávanie sa proti zpráve vyznačuje týmito vlastnosťami:

1. Pri vyprávaní sa udalosť podáva tak, aby si ju prijímateľ vedel živo predstaviť ako skutočnú v celom jej priebehu. — Zpráva proti tomu podáva iba informácie o udalosti ako celku.

2. Pri vyprávaní sa kladie dôraz na jednotlivosti, ktoré prispievajú k rozvedeniu témy. — Pri zpráve sa podávajú iba podstatné časti udalosti bez ohľadu na rozvádzanie témy.

3. Pri vyprávaní ide zámerne o živosť, dramatičnosť. Vyprávanie sa dopíňa opismi, charakteristikami. — Zpráva naproti tomu nie je stavaná zámerne tak, aby zo spôsobu podania vyplynula dramatičnosť.

Vyprávanie:

(U Bežanov je svadba a veselie dostupuje vrcholu.)

V tomto všeobecnom vytržení ozve sa zo dvora hrozné slovo:

„Horí — horí!"

Najprv od oblokov ustúpily skupiny. Nik nepovedal ani slova, ako by nechápal, čo je vo veci.

„Horí — horí!"

Ohlúpené tváre razom ožily. I s desiatich strán zaznela otázka: „Kde?"

„Aha — pozrite!"

Bežanovie šop stál v plameni. Vidno, ako slamené snopky odväzujú sa z lát a padajú do horúceho sena. Hudba v izbe neutíchla, ešte nedošla ta hrozná zvesť.

Akási žena vstrčila do obloka hlavu a zavolala:

„Horíte, ľudia — horíte!"

Hudba zamĺkla — páry sa ešte nepúšťaly. Tancom zaňatí krútili sa chvíľu, a nepočujúc hudby, zastali v nedorozumení naprostred izby. Obruč divákov začala sa uvoľňovať — všetko tislo sa k úzkym dverám. Nik nepovedal nič, no tým väčšmi usiloval sa dostať von.

Tanečníci ešte nepochopili, čo sa deje. Jeden rozohriaty vyvolal:

„Hudci, hrajte!"

No z obloka zahrmel zas hlas:

„Horí — horí!"

Bolo po zábave. Tanečníci nechali naprostred izby svoje tanečnice a začali sa tisnúť von, ku dverám. Mysleli, že vôkol nich už všade oheň; z bezstarostnosti upadli v druhý extrém, každý hľadel spasiť svoj život. Pri dverách stisk ohromný. Stony, krik, kliatba stisnutých desne ozývaly sa z tlačenice. Čo boli ostatní, vzdali sa nádeje, že by kedy vôbec mohli sa dostať von: pošli k obloku. Iní zas kuchyňou. Najviac ich zostalo v izbe.

Ktorí už boli von, rozmnožovali krik a zmätok: chceli nahradiť, čo zameškali pre stisk, kým vyšli z izby.

Napokon vyprázdnila sa izba. Naostatok vyšiel z nej sám gazda. Prestrašený síce, no rozsudok už stačil sa dobyť na povrch.

„Statok — statok! Poďte mi pomôcť, vyvedieme statok! Chytro — podusia sa!"

Chlapi vbehli za ním do stajne. Pri každom volovi bolo ich i päť. No tým ťažšie im šla robota. Čo jeden odopäl — to druhí zakosílili. Boli bez rozumu. Statok vyviedli do dvora.

„Do poľa ho vyhnať, do poľa!"

Bežanka ako zbláznená behala po dvore, kričiac:

„Ratujte nás — ratujte!"

V zmätku sviazala periny do batoha a vzala ich na chrbát. Takto obťažená behala a kričala po dvore. Vybehla i na cestu a kričala:

„Horí — horí!"

Ozvalo sa s veže bitie zvona na poplach. Tieto zvuky smutne sa niesly dedinou, osvetlenou nešťastným domom.

Pred domom a vo dvore Bežanovie hmýrilo sa ľuďmi. Čo zďalša, tí ostali pri ohni, susedi bežali domov, vynášať. Niektorí doniesli so sebou putne a vane, naplnené vodou. To priviedlo ľudí k rozumu.

(M. Kukučín, *Neprebudený.*)

Zpráva:

Požiar. V obci Dolné Jaseno vypukol 18. t. m. v popoludňajších hodinách v gazdovstve roľníka Bežana veľký požiar, ktorý v krátkom čase strávil všetky hospodárske stavy. Dobytok sa podarilo zachrániť, ale svezená úroda zhorela celá.

Oheň bol spôsobený opitým svadobníkom, ktorý si odišiel ľahnúť do sena s horiacou cigarou. V dome sa totiž práve konalo svadobné veselie. Podpaľač zahynul v ohni. Z tohto prípadu sa možno poučiť, aké zhubné následky má ľahkomyseľné zaobchádzanie s ohňom práve v časoch letných horúčav, keď sú roľnícke domy naplnené svezenou úrodou.

Škoda by bola bývala menšia, avšak pre trestuhodnú nedbalosť miestnych činiteľov striekačka nebola v pohotovosti. Žiadame vec prísne vyšetriť!

Všimnite si, ako sa rozvíja Kukučínovo vyprávanie! Najprv sa svadobčania dozvedia, že je požiar, a vypukne poplach! Ľudia najprv stratili hlavu a nevedeli, čo robiť. Potom sa postupne práca organizovala a začali hasiť a zachraňovať. Vyprávanie je popretkávané tragikomickými scénami: zdesená Bežanka nevedela, čo má robiť, a chlapi nemohli nájsť kľúč

od striekačky. Celé vyprávanie je popretkávané priamymi rečami, ba v niektorých častiach je priamo postavené iba na priamych rečiach. Na rozdiel od vyprávania podanie v zpráve sa sústreďuje na požiar ako na celok, na škody, ktoré spôsobil, a na príčiny, ktoré znemožnily riadne hasenie. Tieto okolnosti sa v zpráve zdôrazňujú a hodnotia, lebo majú pre širšiu verejnosť význam.*

Metodické poznámky k vyučovaniu slovenčiny

Gejza Horák

2. ročník národnej školy. — Učivo: veta.[1]

Učivo, ku ktorému chceme vysloviť niekoľko metodických poznámok, je podľa schválenej učebnice slovenského jazyka pre 2. postupný ročník národných škôl časovo položené do 2. mesiaca školského roku. Ak uvážime, že prvý mesiac je obdobím opakovania učiva z prvého ročníka, látka *veta a jej druhy* je postavená na začiatok všetkého učiva, predpísaného pre tento ročník. Ako vidieť, z vety sa má vychádzať a k nej sa treba vracať po celý rok.

Nestalo sa náhodou, že sa veta stáva východiskom vyučovania gramatiky i všetkých složiek vyučovacieho jazyka na našej národnej škole a na škole vôbec. Ako základná dorozumievacia jednotka jazyka, ktorá sa má pri vyučovaní podľa možnosti vždy viazať ku konkrétnej situácii, poskytuje vo svojom rámci svojimi čiastkami materiál, na ktorom sa nacvičujú, ilustrujú a v pamäti utvrdzujú gramatické, slohové a výslovnostné poučky. Máme tu na mysli všetky tri spôsoby realizácie vety: vetu myslenú, vyslovenú a napísanú.

Už dieťa predškolského veku si pozorne všíma svoje okolie, rozmýšľa o osobách, zvieratách i veciach v ňom a často sa vie vyjadriť o tom, čo práve zaujalo jeho vedomie, v bezchybne artikulovaných a gramaticky dobre skonštruovaných vetách. Veta je teda pre každé normálne vyvinuté dieťa užívaným slovným celkom. Dieťa rozumie a správne používa všetky druhy viet. Najčastejšie využíva vety opytovacie a primerane vety oznamovacie, rozkazovacie i zvolacie. Stačí nebadane pozorovať hraciu skupinu alebo osamotené dieťa medzi jeho hračkami, aby sme sa presvedčili o dorozumievacom bohatstve detí.

Dieťa teda používa, a často správne používa vety už predtým, ako

* Tento článok je úryvok z chystanej učebnice slovenčiny pre prvý ročník gymnázia. Je spracovaný s použitím rukopisu paralelnej českej učebnice.

[1] Pozri P. Bernáth — M. Prídavok — M. Rumpel, *Slovenčina, I. diel,* Štátne nakladateľstvo v Bratislave 1949.

sa naučilo, čo je veta, akú má stavbu, ako sa píše atď. — Hneď podotýkame, že nám nepôjde ani o najprístupnejšiu definíciu vety; uspokojíme sa, keď žiak 2. postup. roč. národnej školy sa naučí správne tvoriť (vyslovovať) i písať druhy viet, keď sa ich naučí poznávať vo vyslovenej i písanej podobe.

Povedali sme, že každé normálne dieťa tvorí správne vety a účelne ich používa na dorozumievanie. Stačí teda, aby sme svereného žiaka — neporušiac prirodzenú situáciu — poučili: „Pozri! Toto, čo si teraz povedal (vyslovil), sa volá (je) veta. Keď sa doma rozprávaš s mamičkou, s bratom..., vyslovuješ vety. Každý deň doma, v škole i na ulici s kamarátmi vyslovíš veľa-veľa viet; všetko, čo si včera vyslovil, bolo spolu mnoho viet. — Keď vám v škole rozprávam, vyslovujem vety... Nože sa rozpamätaj, čo si povedal spolužiakovi, keď si sa s ním stretol na ulici! — Rozprávaj, čo si povedala mamičke, keď si prišla včera zo školy!" Atď. atď.

Týmto chceme povedať, že treba žiakom ukázať na konkrétne použitie viet, treba im dokázať, že to, čo sa práve učia, je všetko „veľmi ľahká vec". To, pravda, platí nielen pre vyučovací jazyk. Takto povzbudivo si treba počínať vo všetkých vyučovaných predmetoch.

Keď z konkrétnej situácie vylúpneme vetu a vyslovíme ju jednotlivo i hromadne, keď ju napíšeme, ľahko môžeme pokračovať v poučeniach a poznatkoch o nej. — Vyššie sme spomenuli, že žiak 2. postup. roč. rozoznáva vo svojom okolí osoby, zvieratá a veci. Vo vyslovenej alebo napísanej vete hravo zistí, o kom — o čom je v nej reč. Takýmto spôsobom ľahko dôjdeme k poučke: *O osobách, o zvieratách a o veciach hovoríme alebo píšeme vety.* Od tejto poučky dochádzame pozorovaním vyslovených a napísaných viet k novým poučkám. *(Na konci vety urobíme prestávku. Klesneme hlasom. Na začiatku vety píšeme veľké písmeno. Vetu zakončujeme bodkou.*[2]*)* Keď žiaci nazrú na príslušnom mieste do svojej učebnice, vyzveme ich, aby sa vyslovovali o obrázkoch. Najprv ich necháme voľne rozprávať, čo zobrazujú, čo na nich spozorovali. V spojitosti s tým, čo je vyjadrené na obrázkoch, môžu porozprávať to, čo im asociačne príde na um. Pritom ich môžeme upamätať na predškolský vek, keď „čítavali obrázky". Napokon žiadame, aby povedali krátko jednou vetou to, čo vyjadruje obrázok. — Často budeme svedkami, že nášho žiaka upúta vedľajšia vec, že sa mu nepodarí vysloviť myšlienku obrázku. (Toto nám veľa povie o žiakovom psychickom ustrojení.) Na správnu cestu ho uvedieme odpoveďami spolužiakov a upomenutím na verné a presné pozorovanie. Potom sa porovnávajú „naše vety" a vety pod obrázkami. — Každý obrázok predstavuje určitú dejovú skutočnosť, ktorá sa má presne vystihnúť oznamovacou vetou. — Na presné vyjadrenie toho, čo je nakreslené, máme klásť osobitný dôraz. Ono svedčí o bystrom

[2] Porov. v učebnici str. 27—8.

pozorovaní, postrehu a zachytení jadra veci. Žiakov, ktorí v tomto smere zaostávajú, pozorne cvičíme a zdokonaľujeme ich pozorovacie schopnosti.

„Čítanie obrázkov" nemá vychádzať len z obrázkov učebnice; využívame preň aj čítanku, prístupné zábavné čítanie, časopisy a vôbec všetky vhodné obrázky, s ktorými sa naši žiaci stretávajú. (Veľmi vhodné sú na toto dobré leporelá.) — Majme na zreteli veľkú a zodpovednú úlohu, ktorá sa tu sveruje učiteľovi v oblasti výcviku v správnom pozorovaní a myslení. Spôsob myslenia a jeho celkový ráz sa nám konkretizuje najmä jazykovo, rečou. Len z jazykových prejavov môžeme usudzovať, ako žiak myslí. Keď to na základe dôkladného pozorovania zistíme, pousilujeme sa zariadiť výchovno-vyučovací postup tak, aby sa postupne myslenie našich žiakov zdokonaľovalo a rozvíjalo, o čom dôkazy zasa budeme môcť nachádzať len v priliehavejšom slovnom vyjadrení predložených skutočností.

Pri „čítaní obrázkov" žiadame od žiakov, aby pred vytvorením krátkej výstižnej vety zadelili zobrazený predmet do príslušnej z troch kategórií: *osoby, zvieratá, veci.* Pri vytváraní viet hneď pobadáme, že sa im ľahšie tvoria vety o živých bytostiach ako o neživých veciach. Pritom zasa máme dobrú príležitosť na sledovanie zásoby predstáv žiakov a na zistenie ich celkového psychického habitu.

Od vety oznamovacej (ktorú však preberáme ako vetu vôbec) prechádzame, opierajúc sa aj tu o živé situácie, k vete *opytovacej, rozkazovacej* a *zvolacej.* Ani tieto druhy viet nie sú pre žiakov cudzie: pýtajú sa (často až priveľa podľa mienky vychovávateľov), prijímajú i vyslovujú rozkazy v podobe rozkazovacích viet, a v citových pohnutiach sa prejavujú vetami zvolacími.

Tu už pristúpime k uvedomelému rozlišovaniu a poznaniu štyroch druhov viet podľa obsahu: veta oznamovacia, opytovacia, rozkazovacia a zvolacia. Pritom sa vystríhame odborníckeho abstrahovania od reálnych každodenných situácií.

Pri vetách opytovacích a rozkazovacích nutkáme žiakov, aby sami došli k poznaniu oslovenia v nich. Vec je zasa ľahká a blízka pochopeniu. Veď vari každá otázka, rozkaz, ktorý im adresujú rodičia alebo učiteľ, obsahuje oslovenie. Keď sme zistili a preskúmali oslovenie vo vetách opytovacích a rozkazovacích, ukážeme žiakom, že ono môže tvoriť súčiastku aj viet zvolacích a oznamovacích. Súčasne kolektívnym pozorovaním zistíme (pravda, prístupným spôsobom) jeho intonačnú kvalitu a oddelenie od vlastnej vety pauzou. Toto má svoj odraz i v pravopise — vo vetnej interpunkcii. — Dochádzame prirodzenou cestou k poučke: *Za oslovením dávame čiarku.*

Tu môžeme vhodným spôsobom učiniť zadosť hravosti žiakov. — Napríklad: Jeden dobrý rozprávač rozpráva svoj zážitok a skupina žiakov načúva. Rozprávanie sa postupne zmení na rozhovor, v ktorom sa môžu použiť vety všetkých štyroch druhov. Pri takejto príležitosti pozorne sle-

dujeme správanie sa žiakov a vynaložíme všetko úsilie, aby sme s úspechom prekonávali nevhodné sklony a vlastnosti svojich sverencov. Musíme mať pritom na mysli, že rovnako ako pocit menejcennosti — ba často viac — škodí a ruší kolektívne úsilia pýcha a nespratnosť. Na jednej strane povzbudzujeme, dávame veľa možností uplatnenia, zobúdzame driemajúce a utajené schopnosti, na druhej strane tlmíme dravosť a poukazujeme na vzájomnú pomoc a kolektívnu zodpovednosť za výsledky celej triedy. (Vzájomná pomoc v doučovacích skupinách.)

Výrazné vety, vybrané z tých, ktoré vytvorili žiaci pri takýchto hrách, napíšeme na tabuľu (píše žiak, niekoľkí žiaci, učiteľ), do písaniek, na lístky, ktoré sa potom roztriedujú podľa druhu zachytenej vety, a zisťujeme ich pravopisné znaky. Usilujeme sa, aby sa ich podoba vštepila ako celkový obraz do pamäti a súčasne aby sa poučky o nich dostaly uvedomelou praxou „do krvi" žiakov.

Hneď môžeme pripojiť inú hru, ktorou môžeme zobrazovať schému viet s oslovením. — Jeden žiak vysloví vetu s oslovením, potom ju zopakuje, pričom sa usiluje intonačne správne predniesť oslovenie, urobí za ním pauzu a jej grafické vyjadrenie napodobní gestom. Toto sa môže robiť aj kolektívne alebo naopak: Sborove sa vyslovuje veta a jeden sa usiluje zobraziť jej slovnú štruktúru. Takto môžeme gestami zobraziť štruktúru všetkých druhov viet. (Mamička upiekla koláč: —— —— —.) (Jožko, čo robíš?: —, - —?) (Marienka, poponáhľaj sa domov!: —— ——- - —! ap.) Týmto vlastne už do určitej miery predchádzame učivo nasledujúceho plánu (S l o v o — s l a b i k a — h l á s k a — p í s m e n o), ale práve v tomto bode môžeme ho tesne sviazať s predchádzajúcim. Tu je možný rad spôsobov: Schéma sa značí na lístky, na tabuľu, naznačuje sa do vzduchu rukou ap. Oddelenie oslovenia sa môže napodobniť gestom, klepnutím, dupnutím ap. Takýmto spôsobom sa nám vytvorí v triede veľmi živá práca, ktorá potrebuje rozvážne vedenie a istú ruku v udržaní potrebnej disciplíny.

Daktorému žiakovi robí viac ťažkostí písanie vety, inému tvorenie a vyslovovanie. Nedostatky obojakého rázu so všetkou starostlivosťou odstraňujeme v účinnej spolupráci s vedomým usilovaním žiakov, u ktorých sme nedostatky pobadali.

Preberané učivo nám poskytuje možnosť všestranného zapojenia všetkých schopností a uspokojenia všetkých kladných potrieb žiakov. Ponúka nám príležitosť plodného pretekania a ušľachtilého súťaženia.

Je samozrejmé, že vyučovací postup usmerňujeme tak, aby sa v potrebnej miere rozvíjaly všetky složky vyučovacieho jazyka ako učebného predmetu. Naším cieľom má byť správna a zreteľná výslovnosť všetkých žiakov (cvičenia reči a čítanie), správne a presné vyjadrovanie sa o pozorovaných skutočnostiach (sloh), pekné a pravopisne bezchybné písanie vysloveného a prečítaného. — Poučky sú smernicami, ktoré sa uvedomele

uplatňujú pri každej príležitosti; vystríhame sa ich samoúčelnosti (nebifľujeme).

Musíme mať stále na zreteli, že jazyk slovenský podľa „Učebného plánu a učebných osnov pre školy národné" z r. 1948 je označený ako centrum všetkého vyučovania. Ak učiteľ pochopí neobyčajnú dôležitosť tejto zásady a dokáže ju zživotniť premysleným postupom v čase, ktorý treba venovať slovenčine (v 2. postup. ročníku je to skoro polovica všetkého vyučovacieho času), vykoná pre našu socialistickú spoločnosť kus nedoceniteľnej práce.

Z jazykovednej terminologie

Eugen Pauliny

Sklad (syntagma).

Základným pojmom, s ktorým dnes pracujeme v skladbe, je pojem skladu (syntagmy). Aby sme tomuto pojmu náležite porozumeli, treba si nám všimnúť,

1. ako spolu súvisia veci v skutočnosti, ktorá nás obklopuje,
2. ako v jazyku vyjadrujeme súvislosť vecí.

1. Je všeobecne známe, že vo svete, ktorý nás obklopuje, nejestvuje ani jedna vec, ani jedna vlastnosť, ani jeden dej sám osebe, osamotený. Každá vec, každá vlastnosť, každý dej jestvuje len v spojení s inými vecami, dejmi a vlastnosťami. Vezmime si napr. vec „automobil". Táto vec nejestvuje osamotene, ale jestvuje vždy v súvislosti s inými vecami, dejmi alebo vlastnosťami, napr.: „automobil" na „ulici", „automobil" v „garáži", „automobil" pri „automobile" a pod. Vezmime si ďalej ako príklad vlastnosť „rýchly", „rýchlosť". Ani táto vlastnosť nejestvuje osihotene, lež vždy spolu s nejakou vecou, napr.: „rýchly automobil", „rýchlosť automobilu", „rýchla pomoc", „rýchlosť zvuku". Alebo si vezmime nejaký dej, napr. dej „bežať": „automobil beží", „bežiaci chlapec", „čas bežal". A ako to vidíme na veci „automobil", na vlastnosti „rýchly", „rýchlosť" a na deji „bežať", tak je to aj pri každej inej veci, vlastnosti a deji, ak totiž nemyslíme na ne celkom abstraktne, ale v súvise so skutočnosťou. Každá vec, vlastnosť alebo dej, pozorovaný v skutočnosti, ktorá nás obklopuje, súvisí vždy s nejakou inou vecou, vlastnosťou alebo dejom, nikdy nie je osihotený. Inak povedané: Každá vec, vlastnosť alebo dej je vo vzťahu alebo v spojení s inou vecou, vlastnosťou alebo dejom.

Skrátka povedané: Všetko súvisí so všetkým.

2. Jazykom vypovedáme o skutočnosti, vypovedáme ním o jednotlivých veciach, vlastnostiach a dejoch a o tom, ako tieto veci, vlastnosti a deje súvisia s inými vecami, vlastnosťami a dejmi. Aby sme jazykom mohli srozumiteľne vysloviť vzťahy a spojenia, ktoré sú medzi vecami, vlastnosťami a dejmi, musia byť v jazyku isté pevné a ustálené spôsoby na vyjadrenie týchto vzťahov a spo-

jení. Tieto ustálené spôsoby, ktorými v jazyku vyjadrujeme vzťahy a spojenia medzi vecami, vlastnosťami a dejmi, nazývajú sa sklady (syntagmy).

Sklad je teda taký ustálený spôsob spojenia dvoch slov, ktorým vyjadrujeme vzťahy a spojenia, jestvujúce medzi dvoma vecami, dejmi alebo vlastnosťami v skutočnosti.

Uveďme si príklad: Som na prechádzke v lese a počujem spievať vtáka. Je zrejmé, že dve veci, a to „vták" a „spev", v tejto situácii spolu súvisia, sú vo vzájomnom vzťahu. Vzájomné vzťahy medzi týmito dvoma vecami možno vyjadriť skladmi:

vtáčí spev,
vták spieva,
vták a spev.

Hoci vo všetkých troch uvedených prípadoch ide o spojenie tých istých dvoch vecí (alebo veci a deja: „vták" — „spev" — „spievať"), jednako každý z týchto troch skladov vyjadruje iný vzťah, iný druh spojenia oných dvoch vecí. V prvom prípade jedným slovom určujeme bližšie druhé slovo, v druhom prípade vyslovujeme nimi jestvovanie istého faktu a napokon v treťom prípade obe veci spájame ako rovnocenné. Podľa toho, aký druh vzťahu medzi dvoma vecami, dejmi alebo vlastnosťami chceme vyjadriť, rozoznávame trojaký druh skladov:

1. určovací sklad: *vtáčí spev,*
2. vetný sklad: *vták spieva,*
3. priraďovací sklad: *vták a spev.*

Určovací sklad.

Pri určovacom sklade sa jedným členom skladu bližšie určuje druhý člen skladu, lepšie sa osvetľuje alebo sa doplňuje jeho obsah. Napr. slovo *spev* má svoj obsah, ktorý možno bližšie určiť alebo doplniť ďalšími slovami. Tak možno povedať: *veselý* spev, *detský* spev, *vtáčí* spev a pod. Spojenia *veselý spev, detský spev, vtáčí spev* sú určovacie sklady (syntagmy).

Ten člen skladu, ktorým sa bližšie určuje alebo doplňuje, je určujúci člen určovacieho skladu. V našom prípade sú to slová *veselý, detský, vtáčí.* Ten člen skladu, ktorý je bližšie určovaný, sa nazýva určený člen určovacieho skladu. V našom prípade je ním slovo *spev.*

Určovací sklad môže byť dvojaký: 1. neslovesný, 2. slovesný.

Neslovesné určovacie sklady sa vyznačujú tým, že ich určeným členom nie je sloveso. Môže ním byť napr.:

podstatné meno: vysoký *strom,* zdravý *človek, úprava* ciest, *vyhlásenie* vlády, Leninov *spis, dom* v stráni;

prídavné meno: veľmi *pekný,* strašne *horúci,* hrozne *unavený;*

základná číslovka od päť vyššie, ak sa neskloňuje: *päť* stromov, *sto* korún;

príslovka: veľmi *pekne,* strašne *teplo, mnoho* práce.

Iné čiastky reči môžu byť určenými členmi len vtedy, ak zastupujú podstatné meno. Napr.: Každé *prečo* má svoje *preto.* — Vysoké *c.* — Hlasné *ach!*

Slovesné určovacie sklady sa vyznačujú tým, že určeným členom je slovesný

tvar. Napr.: *pracujem* v továrni, *pomáhaš* rodičom, pekne *spieva, kývajúc* hlavou, *orať* pole.

Vo vete môže byť určujúci člen

prívlastkom: *vysoký* strom, *Leninov* spis, úprava *ciest,* dom *v stráni;*

predmetom: orať *pole,* kývať *hlavou,* pomáhať *priateľom;*

príslovkovým určením: pracovať *v továrni, včas* vstávať, *pekne* spievať.

Prívlastok, predmet a príslovkové určenie sú rozvíjajúce členy vetné.

Vetný sklad.

Vetný sklad je najdôležitejšia jazyková forma, lebo jej pomocou ľudia vyjadrujú svoje myšlienky, dorozumievajú sa a oznamujú si svoje poznatky o skutočnosti.

Vetný sklad sa nazýva obyčajne vetou.

Za vetný sklad vo vlastnom smysle slova pokladáme holú vetu (spojenie holého podmetu s holým prísudkom), napr.: *Slnce svieti.* Za vetný sklad pokladáme nielen dvojčlennú vetu, ale aj jednočlennú vetu, napr.: *Pomoc! Ach! Hurá! Otecko!*

Ostatné názvy týkajúce sa vety (napr.: holý vetný člen, rozvitý vetný člen, rozšírený vetný člen, základný vetný člen, podmet, prísudok, vyjadrený podmet, nevyjadrený podmet, slovesný prísudok, neslovesný prísudok, rozvíjajúci vetný člen, predmet, príslovkové určenie, prívlastok, doplnok) sú dostatočne známe, preto sa tu nimi nezaoberáme.

Priraďovací sklad.

V priraďovacom sklade sa kladú ako k sebe patriace

a) slová, ktoré majú tú istú platnosť v tom istom určovacom sklade. Napr.: *svieži a zdravý* nápoj, jesť *polievku a mäso,* pracovať *doma a na poli,* pracovať *dobre a rýchlo.* Ak sa na takýto priraďovací sklad dívame s hľadiska vetného rozboru, vtedy tu ide o rozšírený prívlastok (*svieži a zdravý* nápoj), o rozšírený predmet (jesť *polievku a mäso*), o rozšírené príslovkové určenie (pracovať *dobre a rýchlo,* pracovať *doma a na poli*);

b) slová a určovacie sklady, ktoré majú tú istú platnosť v tom istom vetnom sklade. Napr.: *Otec a syn* kosili. — Jano *kosil lúku a hrabal seno.* — Stalin *je nielen veľký teoretik socializmu, ale aj jeho geniálny uskutočňovateľ.* Ak sa na takýto priraďovací sklad dívame s hľadiska vetného rozboru, vtedy tu ide o rozšírený podmet (*Otec a syn* kosili) alebo o rozšírený prísudok (Stalin *je nielen veľký teoretik socializmu, ale aj jeho geniálny uskutočňovateľ*);

c) jednoduché vety, ktoré sa tak radia do priraďovacích súvetí. Napr.: *Potom zas parník zahučal, spustil motory a pritom sa zachvel.*

Priraďovací sklad môže byť

a) slučovací: *otec a syn,*

b) stupňovací: *dobrý, ba výborný,*

c) odporovací: *mladý, ale zrelý,*

d) rozlučovací: *peniaze alebo život,*
e) dôvodový: *neskúsený, lebo mladý,*
f) dôsledkový: *mladý, preto neskúsený,*
g) vysvetľovací: *na východnom Slovensku, a to v Prešove.*

Jednotlivé druhy skladov majú v každom jazyku isté pevné tvarové uspôsobenie. Na vyjadrenie rozmanitých vzťahov, o ktoré ide v jednotlivých skladoch, užívame isté ustálené tvary. Porovnajme si složenie skladov v slovenčine!

V určovacom sklade je pri podstatnom mene veľmi často shoda (kongruencia) v rode, čísle a páde. Napr.: *usilovný pionier* (určený člen je v jedn. čísle, v nominatíve, mužského rodu, a preto je aj určujúci člen v jednotnom čísle, v nominatíve, v mužskom rode). Inokedy sa vzťah medzi oboma členmi skladu vyjadruje len pádom určujúceho člena (úprava *ciest,* písať *úlohu* a pod.) alebo predložkovým pádom (dom *v stráni,* ísť *po ceste* a pod.) atď.

Vo vetnom sklade sa pomer medzi podmetom a prísudkom vyjadruje tým, že v prísudku je vyjadrený čas (Lúka *je-bola-bude zelená,* Janko *spieva-spieval-bude spievať*), a keď je prísudkom skloňovateľné meno, vtedy sa prísudok shoduje s podmetom v rode a čísle. (Janko *je veselý.* — Otec *je lekár.* — Matka *je lekárka.*) Keď je prísudkom sloveso, je v tzv. určitom tvare (*Ja spievam,* ty *si spieval,* Janko *bude spievať*).

V priraďovacom sklade sa spojenie dvoch častí skladu vyjadruje najčastejšie spojkou. Napr.: otec *a* syn; mladý, *ale* zrelý; Stalin je *nielen* veľký teoretik socializmu, *ale aj* jeho geniálny uskutočňovateľ.

Zakľučujúc výklad o sklade (syntagme), môžeme o ňom zopakovať to isté, čo sme povedali na začiatku: *Sklad je taký ustálený spôsob spojenia dvoch slov, ktorým vyjadrujeme vzťahy a spojenia, jestvujúce medzi dvoma vecami, vlastnosťami alebo dejmi v skutočnosti.*

PODNETY A DISKUSIE

Znechať sa — znechávať sa niečoho

Gejza Horák

František Hečko vo svojom románe *Červené víno,* vydanom r. 1948, používa pomerne často slovesnú väzbu *znechať sa — znechávať sa* s genitívom. Ide tu zrejme o väzbu prebratú z nárečia. Z častého používania môžeme predpo-

kladať, že Hečko pokladal túto väzbu za výstižnú, súcu na využitie v spisovnom jazyku, že ju hodnotil ako potrebnú pre spisovnú slovenčinu a že sa preto usiloval získať jej v spisovnom jazyku domovské právo. — Keďže autor románu využil novú slovesnú väzbu nielen ako charakterizačný prostriedok v jazykových prejavoch jednotlivých románových postáv (v priamej reči), ale aj v samom vyprávaní, treba pouvažovať o jej správnosti a potrebnosti pre spisovnú slovenčinu.

Aby sa nám osvetlil význam Hečkovej slovesnej väzby, uvedieme príklady jej využitia v Červenom víne:

1. *Kňazstva sa znechal* a chytil sa statkárstva (III, 255). — Vieš, že *sa chceš znechať kňazstva?* (III, 240). — Počuť, že *sa znecháva* aj *farárstva*... (III, 200). — Ten, čo *sa znechal úradu*, škodiť im už nemohol a ten, čo sa ho zmocnil, nemôže im osožiť (II, 117). — ..., lepšie by spravil, keby *sa starostenstva znechal* (III, 89—90). — ... nevládze, *znecháva sa richtárstva* (II, 100). — Pomaly *sa znecháva svojich učených kázní* a čoraz hlasnejšie vyjadruje s kazateľnice svoje obavy (III, 191). — ..., *znecháva sa* pani školy *úlohy*, ktorú si zaumienila rozriešiť (III, 180). — A koho trafí na protivnej strane, ten *sa* hneď aj *znecháva boja* (III, 14). — Čím väčšmi *sa znecháva detstva*, tým je nohatejšia a ostrejšia (III, 47). — *Neznechám sa slušnosti* ani zoči-voči špinavému zákonu, ktorý ... (III, 256). — ..., a natoľko už poznala svet, že vie v ňom rozoznať hranicu, kde je užitočné *znechať sa citu* a chytiť sa rozumu (III, 236). — *Znecháva sa bezradnosti* a začína gazdovať sám (II, 45). — *Neznechávajte sa nádeje* (II, 60).

2. Keď *sa ho* horúčka *znechá*, nikdy mu už nebude tváričku farbiť strach o život ... (III, 148). — Len čo si to uvedomí, nevládna nálada *sa ho znecháva* (III, 290). — Zlá nálada *sa ho* v tej chvíli *znecháva* (III, 291).

Ako vidieť z príkladov, sloveso *znechať sa* — *znechávať sa* s genitívom vyjadruje približne to, čo nezvratné slovesá *nechať, zanechať, pustiť, opustiť* — *nechávať, zanechávať, púšťať, opúšťať* s akuzatívom, alebo *pustiť sa, zrieknuť sa, zbaviť sa, vzdať sa* — *spúšťať sa, zriekať sa, zbavovať sa, vzdávať sa* s genitívom a *upustiť, upúšťať* s predložkou *od*. Význam týchto slovies je však len blízky obsahu slovesa „znechávať sa", ale nie je s ním totožný. Aj z tohto zistenia bude treba vychádzať pri uvažovaní o potrebnosti alebo zbytočnosti preberanej slovesnej väzby.

V každom z uvedených prípadov sa činnosť, pomenovaná slovesom *znechať sa* — *znechávať sa*, vzťahuje cez subjekt na predmet v genitíve. Subjektom (= agensom) činnosti je v príkladoch sub 1. vždy osoba; v príkladoch sub 2. je subjektom predmet neživotný. Prípady uvedené sub 2. sú zriedkavejšie, možno však k nim nájsť formálne analogie v spisovnej slovenčine. Proti vyjadreniam: *horúčka sa ho znechá, zlá nálada sa ho znecháva* môžeme postaviť formálne paralely (významové protiklady): *horúčka sa ho zmocní, zlá nálada sa ho zmocňuje.*

Zvratné sloveso *znechať sa* je doteraz v spisovnej slovenčine známe len vo väzbe *znechať sa na niekoho*, v ktorej má veľmi blízky význam ako *spoľahnúť sa na niekoho*. (Pozri Peter Tvrdý, Slovenský frazeologický slovník, str. 804: „Chlapec je kuriplach, na neho sa nemôžeš znechať.") Je utvorené z prechodného slovesa *nechať* pribraním predpony *z-* a vyjadruje obrátenie činnosti na subjekt pomocou zvratného zámena *sa*. (Porov.: *nechať dom na syna // nechať sa na syna // znechať sa na syna.*) Pretože tu ide o slovesnú väzbu zaužívanú a v spisovnom jazyku riadne zaregistrovanú, tou sa tu nebudeme zaoberať. Nám tu ide o príklady, ktoré sme citovali vyššie.

Tým, že sa slovesný dej usmerňuje na subjekt pomocou zvratného zámena *sa* (subjekt je agensom i patiensom slovesnej činnosti, čiže subjekt vyvíja činnosť, ktorá sa týka jeho), nie je úplne vylúčená možnosť jeho čiastočného zacielenia na predmet. Subjekt zacieľuje činnosť na seba v súvislosti s určitým iným predmetom. Predmet v tomto prípade už nemôže byť v páde plného zásahu (v akuzatíve), ale len v páde čiastočného zásahu (v genitíve). Objektová intencia slovesa teda nie je v tomto prípade vylúčená, ale je len stlmená.[1] (Porov.: *necháva kone // znecháva sa koní.*) — Genitív, v ktorom je predmet, môžeme tu hodnotiť ako tzv. genitív odluky, a to preto, že význam slovesa *nechať* sa priraďuje k významu slovies znamenajúcich vzďaľovanie.[2]

Napokon treba uviesť ešte jednu skupinu príkladov, ktoré sa síce netýkajú použitia zvratného slovesa *znechať sa — znechávať sa,* ale sú ukážkou väzby jeho tvaru. Ide o väzbu *znechaný* (-á, -é) *z rozumu* (slovesné adjektívum + predmet v genitíve s predložkou *z*). Uvedieme prípady jej využitia u Hečku:

Neplače, len zavýja a syčí ako *z rozumu znechaná* (III, 154). — Hádže sa na zem a mece sa tam ako *z rozumu znechaná* (III, 49). — ... ustavične plače ako *z rozumu znechaná* pri svojom dieťati... (II, 209).

Ak by sme chceli interpretovať významový obsah väzby *znechaná z rozumu,* mohli by sme to urobiť synonymnými väzbami: *nechaná rozumom, rozumu zbavená,* ľud. *z rozumu pohnutá,* nár. *pohýbaná na rozume.* Myslím, že príklady využitia tejto väzby sú nezvyčajnejšie ako väzby slovesa *znechať sa — znechávať sa* s genitívom, uvádzané sub 1., 2.

V spojitosti s Hečkovou novou väzbou by sme mohli uvažovať o použití zvratného slovesa *znechať sa — znechávať sa* bez predmetu. Napr.: Gazda *sa* dajako *znechal* (= spustil). — Náš sused *sa znecháva* (= opúšťa, spúšťa). Ak by sme pripustili používanie slovesa *znechať sa — znechávať sa* s genitívom, umožnili by sme jeho uplatnenie aj v takýchto prípadoch.

Bolo by treba, aby čitatelia Slovenskej reči pouvažovali o novej slovesnej väzbe. (Možno, že daktorí ju poznajú zo svojho krajového nárečia.) Zaujímalo by nás, či ju pokladajú za potrebnú a súcu pre náš spisovný jazyk. — Meradlom jej potrebnosti má byť okolnosť, či väzba *znechať sa — znechávať sa* s genitívom má svojský, osobitný obsah, doteraz v spisovnej slovenčine nevyjadrovaný ani vhodnejším spôsobom nevyjadriteľný. Kritériom jej súcosti má byť jej formálna správnosť, ľahká srozumiteľnosť a pôvodnosť. — Podľa nášho náhľadu väzbou *znechať sa — znechávať sa* vyjadril Hečko také jestvujúce žjavy skutočnosti, ktoré nemožno priliehavo vyjadriť inými, doteraz zvyčajnými väzbami. Ani s formálnej stránky nemožno nič namietať proti Hečkovej novej väzbe.

Pravda, správne pochopiť Hečkovu väzbu a zvážiť jej potrebnosť a súcosť pre spisovný jazyk môže len ten, kto si povšimne jej využívanie priamo v autorovom románe.

---

[1] Pozri Eugen Pauliny, *Štruktúra slovenského slovesa,* 74 n.

[2] Odlukový význam slovesa „nechať" v češtine dáva možnosť viazať ho s genitívom: *nechati práce, nechati zpěvu* ap. (Porov. Pavel Váša a Fr. Trávníček, *Slovník jazyka českého,* Praha 1946, 1014—15.) Je však dosť možné, že sa tu ešte udržuje stopa po hodnotení prvej slabike *ne-* ako záporovej častice. (Pozri J. Holub, *Stručný slovník etymologický,* 2. vyd., Praha 1937, str. 170.) — V dnešnej slovenčine sa väzba slovesa „nechať" s genitívom považuje sa strojenú, ba nesprávnu.

O používaní podstatných mien dejového významu

Jozef Štolc

Dejové podstatné mená umožňujú vyjadrovať slovesný dej ako vec. Každé slovesné podstatné meno je vlastne dejovým podstatným menom. Ale okrem slovesných podstat. mien máme ešte dejové podstatné mená iných tvarov, ako napr.: *orba, kosba, mlatba, výučba, tvorba, stavba, žatva, výchova, výhra, obrana, výroba, sikot, hukot, šepot, krádež atď.* Okrem toho je ešte množstvo dejových podstatných mien bez prípony: *zápas, otras, zápis, rozpis, prístup, výber, súhlas, účasť, skok, spev, návrh, útok, útek, boj, postup, nástup, zákaz, výkop, odkop* atď. Týchto je veľké množstvo. Začínajú sa používať veľmi často, pravda v spojeniach, ktoré sú s hľadiska slovenskej spisovnej normy celkom nové, neobvyklé a vari aj nie celkom správne. Náš jazyk vyjadruje činnosť slovesom, slovesným tvarom, ktorý má vo vete zpravidla funkciu prísudku. Prísudok býva rozvitý alebo bližšie určený ďalšími vetnými členmi, a to predmetom, ktorý sa viaže na sloveso väzbou (rekciou), a príslovkovým určením. Napr.: *v JRD doorali pole, odvozili repu, vymlátili zbožie* ap.

Vo väzbách s modálnymi a im podobnými slovesami stojí významové sloveso v neurčitku. Napr.: *začali stavať, rozhodli sa vykonať, podarilo sa im splniť normu, znemožnili im leňošiť, nariadili spísať protokol, žiadajú zakázať atomovú bombu, začali nakupovať pre družstvo* atď. Hoci uvedené väzby sa celkom rovnajú väzbám typu *nechcel jesť, smiem odísť, dám sa oholiť, viem urobiť, mali ste spraviť* ap., predsa sa v spojení s niektorými slovesami, ako *začať, dokončiť, žiadať, umožniť, podať, nariadiť, rozkázať, uskutočniť* ap., začína nadmieru používať dejové podstatné meno namiesto slovesného tvaru v neurčitku. Takto vznikajú bizarné väzby, ktoré ako neobvyklé porušujú niekedy až srozumiteľnosť vety. Táto „móda" nešíri sa zdola, ale uplatňuje sa ponajviac v odborných štýloch, predovšetkým v oblasti techniky, priemyslu a hospodárskych disciplín.

Mnohí odborníci skoro vôbec nepoužívajú tak prebohatý fond slovenských slovies. Miesto toho sa uchyľujú k akýmsi všeobecným slovesám, pomocou ktorých vyjadrujú prísudok iba ako dejovú kategóriu a kvalitu deja, takže vecný obsah prísudku musia potom vyjadriť pripojením príslušného dejového podstatného mena. Formálne toto dejové podstatné meno podlieha väzbe a musí stáť v príslušnom páde ako predmet. Logický predmet potom najčastejšie stojí v genitíve. Takéto formálne prevrstvenie a obrátenie poriadku vo vete zapríčiňuje neprehľadnosť a smysel vety zatemňuje. Takúto vetu treba potom nie zriedka aj odborne analyzovať, aby vôbec bolo možné pochopiť jej smysel.

Najčastejším takým univerzálnym slovesom je sloveso *prevádzať, previesť.* Jeho pôvodný význam vidieť napr. z väzby *prevádzať (previesť) niekoho cez vodu;* prenesene *previesť niekoho* = „dostať niekoho, oklamať". Dnes sa tomuto slovesu prisúdil význam nemeckého „durchführen", čes. „provésti, prováděti" a používa sa takto: *previedli už orbu strnísk* — správne *poorali strniská; budú prevádzať sber odpadkov* — správne *budú sbierať odpadky; previedol kop jedenástky* — správne *kopol jedenástku; krásne previedol skok do výšky* — správne *krásne skočil do výšky; nevedeli previesť svar turbíny* — správne *nevedeli svariť turbínu; previedla recitáciu básne* — správne *zarecitovala báseň* atď. Podobné

spojenia sa vyskytujú aj s inými slovesami. Napr.: *dokončiť odvoz sena = odvoziť seno; začali vytrhávanie repy = začali vytrhávať repu; začali rozpis kontingentov = začali rozpisovať kontingenty; začali výrub lesa = začali rúbať les; začali ústup zo slávy = začali ustupovať zo slávy; žiadať zákaz atomovej bomby = žiadať zakázať atomovú bombu; žiadali zastavenie útokov = žiadali zastaviť útoky; rozkázal mu obranu úseku = rozkázal mu brániť úsek; uskutočniť odkop z pravého rohu = odkopnúť z pravého rohu; uskutočnila nákup domácich potrieb = nakúpila domáce potreby; uskutočniť výkon = vykonať; dovolil si odchod od nás = dovolil si od nás odísť; nariadili súpis majetku = nariadili spísať majetok; nariadiť odvoz tehál = nariadiť odvážať tehly; podujali sa na rozkop zeme = podujali sa rozkopať zem; donútili ho k výkonu služby = donútili ho vykonávať službu; nepodaril sa mu spev árie = nepodarilo sa mu zaspievať áriu; podaril sa odsun zajatcov = podarilo sa odsunúť zajatcov* atď.

Odborníci si musia uvedomiť, že budú tým užitočnejší pre spoločnosť, čím budú srozumiteľnejší. Ich odbornosť stane sa majetkom širokých más iba vtedy, keď im ju sprostredkujú dobrým a primeraným jazykom.

Podchod

Pavol Branko

V prvom čísle tohto ročníka Slovenskej reči v časti „Drobnosti" kritizuje sa používanie slova „podchod" vo význame, ktorý sa autor poznámky pokúša vystihnúť slovami „spôsob, metóda, postup, postoj, stanovisko". Cituje sa veta: „Vieme, že takýto podchod k veci, podchod objektivistický, vulgárne realistický, je podchod nesprávny, nemarxistický."

Tento náhľad na slovo „podchod" nerešpektuje jednu dôležitú charakteristiku tohto slova, ktorou sa nevyznačuje ani jeden z piatich výrazov, navrhovaných na jeho zamenenie. Je to jeho dynamika, dejovosť, ktorá je v príkrom protiklade so statičnosťou slov „postoj, stanovisko", ktoré by sme na tom mieste podľa významu ako tak mohli akceptovať. Prvé tri navrhované slová ho nijako, ani približným významom nemôžu zameniť. Preto slovo „podchod" v uvedenom príklade nemožno nahradiť ani jedným z nich. Možno ho obísť preštylizovaním pomocou slovesa „pristúpiť, pristupovať", pravda, nie v každom prípade. Tu by daná veta znela asi takto: „Vieme, že takto pristupovať k veci značí pristupovať k nej objektivisticky..." V tejto štylizácii je to, čo Mináč do svojej vety zámerne vložil a čo ani jedno z piatich navrhovaných synoným nevystihuje.

To je jedna stránka veci. Druhá je tá, že pre pojem, ktorý vyjadruje podstatné meno „podchod", odlišujúce sa od navrhovaných náhrad svojou dynamičnosťou, dejovosťou, je pojem veľmi potrebný. Vedome či inštinktívne cítiac potrebu tohto slova, užívali ho už mnohí z našich marxistických teoretikov a politikov. Konkrétne sa na to slovo pamätám u predsedu SP Bacílka. Aj keď je isté, že toto slovo je u nás nezaužívané, že je zrejme mechanicky prevzaté z ruštiny a že nás zatiaľ zaráža, potreba si slovo s týmto významom prv alebo neskoršie rozhodne vynúti. Ide len o to, akým slovom vyjadriť v slovenčine žiadaný pojem. Ani jedna z piatich navrhovaných náhrad ho nevystihuje. Pre-

štylizovanie pomocou slovesného tvaru je len obchádzaním problému a okrem toho nie je vždy možné.

Ale v slovenčine jestvuje podstatné meno, ktoré sa významom značne približuje žiadanému pojmu. Je to podstatné meno *chápanie, ponímanie,* ktoré možno v tom smysle dosť dobre a výstižne použiť. Iná možnosť je raziť nové slovo, a to buď používaním mechanicky prevzatého slova *podchod* alebo organickým rozšírením významu jestvujúceho slova *prístup,* ktoré má presne ten istý význam ako v ruštine „podchod", ale sa v slovenčine v tomto abstraktnom smysle zatiaľ neužíva.

Slovo „podchod" má tú výhodu, že sa už, hoci sporadicky, začalo užívať, a nevýhodu, že je to len mechanicky prevzatý ruský tvar, ktorý v tomto smysle nikdy nebude organickou súčasťou slovenčiny.

Slovo „prístup" má tú nevýhodu, že ho v novom význame zatiaľ nik neužil, ale zas výhodu, že by jeho použitie v novom význame bolo iba logickým a teda organickým rozšírením základného, konkrétneho významu. Pre vnútornú organičnosť by sa toto slovo v novom význame iste rýchle zaužívalo. Teraz ide o to, ktorú z troch možností zvoliť. Najjednoduchšie by asi bolo ostať pri slovách „chápanie, ponímanie".

Stanovisko redakcie: Súdruh Branko uvažuje o význame ruského slova „podchod" trochu abstraktne, pričom má pred očami len jediné jeho použitie v konkrétnej súvislosti: citovanú Miná čovu vetu. Prirodzene, že v tejto vete nemožno hovoriť ani o „spôsobe", ani o „metóde", ani o „postupe". To sa netvrdilo ani v citovanej drobnosti. Ale slovo „podchod" je v ruštine tak časté a používa sa v takých rozmanitých súvislostiach, že zaň potrebujeme v slovenčine niekoľko synoným. Trváme na tom, že sa tu popri výrazoch „postoj, stanovisko" v istých súvislostiach hodia aj výrazy „spôsob, metóda, postup" a prirodzene aj výrazy „chápanie, ponímanie", ktoré navrhuje s. Branko.

O vhodnosti výrazu „prístup" máme pochybnosti. Podstatné meno „prístup", ktoré je utvorené k slovesu „pristúpiť, pristupovať", má niektoré vlastnosti tohto slovesa. Je to nielen dejovosť, ale aj okolnosť, že toto slovo nemožno použiť bez väzby, absolútne. A ruské slovo „podchod" sa používa veľmi často práve absolútne, bez väzby. To sú prípady, v ktorých význam slova „podchod" nemožno opísať naším slovesom „pristupovať, pristúpiť". Preto tu nemožno použiť ani podstatné meno „prístup". Je napr. nemysliteľné hovoriť o „objektivistickom prístupe", o „realistickom prístupe" ap., ak sa výslovne nepovie, k čomu sa pristupuje.

Slovo „podchod" v spomenutom význame pokladáme pre slovenčinu za nevhodné nie pre jeho ruský pôvod. To by bol číry purizmus. Mnoho ruských slov zdomácnelo už v slovenčine natoľko, že sa staly „organickou súčasťou slovenčiny", t. j. jej slovnej zásoby. A mnoho ruských slov ešte slovenčina prevezme. Tým sa len obohatí. Ale slovo „podchod" nie je vhodné na prevzatie preto, lebo ho už slovenčina má, a to v konkrétnom význame („miesto, kde sa podchádza"), ktorému každý rozumie a ktorý súvisí s konkrétnym významom slovesa „podchádzať". I ruské slovo „podchod" súvisí s ruským slovesom „podchodiť". Ale ten význam, o ktorý tu ide, slovenské sloveso „podchádzať" vôbec nemá.

Z uvedených dôvodov trváme na tom, že mechanické používanie slova „podchod" presne podľa ruštiny by odporovalo „vnútorným zákonom vývoja" slovenčiny.

POSUDKY

Za marxistickú jazykovedu. Sborník prejavov v diskusii o sovietskej jazykovede. Za redakcie univ. prof. Dr. A. V. Isačenku vydala Slovenská akadémia vied a umení v Bratislave 1950. Str. 274, cena broš. Kčs 120.—, viaz. Kčs 150.—.

Sborník *Za marxistickú jazykovedu,* ktorý vydala Slovenská akadémia vied a umení ako veľmi aktuálnu pomôcku pre poznanie priebehu sovietskej jazykovednej diskusie a tým aj ako vhodný prostriedok pre budovanie marxistickej jazykovedy u nás, možno obsahove rozdeliť na tri časti: do prvej treba zahrnúť tri príspevky J. V. Stalina, ktorými vlastne diskusia vyvrcholila, do druhej príspevky ostatných účastníkov diskusie a napokon do tretej dva príspevky domácich autorov, A. V. Isačenku a J. Šefránka.

Tri príspevky J. V. Stalina sú našej verejnosti známe z ich publikovania v dennej tlači, potom v Slovenskej reči (roč. XVI, 6—21, 33—43) a aj v osobitnej publikácii nakladateľstva Pravda (*O marxizme v jazykovede,* Bratislava 1950). Zopakujeme tu preto len ich hlavné tézy.

Stalinovým zásahom do diskusie bol podaný jasný a nezvratný dôkaz, že jazyk nie je nadstavba nad základňou, pretože sa nemení spolu so základňou, nepôsobí zpätne na základňu a neslúži uspokojovaniu potrieb jednej triedy. Vidieť to zo skutočnosti, že jazyk je produktom celého radu epoch a že žije oveľa dlhšie než ktorákoľvek základňa.

Rovnako dôležité je aj Stalinovo zistenie, že jazyk nie je triedny, pretože v prvotnej pospolnej spoločnosti i všade inde bol jednotný pre všetkých členov spoločnosti, nemenil sa podľa spoločenského postavenia hovoriacich, i keď sa najmä vyššie vrstvy usilovaly dať mu svoje výrazy. Tým, pravda, nevytvorily nový jazyk, lebo nezmenily podstatné znaky každého jazyka, totiž osobitnú gramatickú stavbu (súhrn pravidiel o ohýbaní slov a o spájaní slov vo vete) a osobitný základný slovný fond (súhrn základných slov ako jadro slovníka). Určenie týchto dvoch základných, len veľmi pomaly sa meniacich složiek jazyka je najväčším prínosom J. V. Stalina do základov marxistickej jazykovedy.

Pre historickú jazykovedu a dejiny jazykov je ďalej veľmi dôležité zistenie, že vývoj jazyka sa nedial skokom, ale postupným pribúdaním prvkov novej kvality a odumieraním prvkov starej kvality. Marrova teória o štadiálnom vývoji jazykov sa teda ukazuje jasne ako nemarxistická, pretože uznáva nevyhnutné zvraty a nevidí, že jazyk sa vyvíjal nie odstraňovaním jestvujúceho jazyka a budovaním nového jazyka (ako sa stará základňa náhle nahradzuje novou základňou), ale zdokonaľovaním jestvujúcich základných prvkov.

V druhom svojom príspevku Stalin ukazuje, že jazyk síce slúži spoločnosti práve tak ako základňa alebo nadstavba, ale od ostatných spoločenských javov sa odlišuje tým, že slúži tejto spoločnosti ako prostriedok pre výmenu myšlienok. Jazyk však nemožno zaraďovať niekde medzi základňu a nadstavbu, lebo takýchto medzijavov niet.

Veľmi dôležitá je tu stať o mieste sémantiky (náuky o význame) v jazyku: významová stránka slov a výrazov má v jazyku veľký význam, ale jednako len nemožno odtrhovať jazyk od myslenia preceňovaním sémantiky. S týmto úzko súvisí aj otázka formalizmu v jazykovede, o ktorom Stalin hovorí, že nemožno pokladať za formalizmus to, že sa kladie dôraz na štúdium gramatickej stavby jazyka.

V treťom príspevku rozvíja Stalin svoje tézy na riešení otázok pomeru medzi triednym a miestnym nárečím, otázok ručného (gestového) a zvukového jazyka, otázky myslenia a jazyka u hluchonemých a napokon otázky jednotnosti jazyka v komunistickej spoločnosti.

Základný význam týchto Stalinových príspevkov je v tom, že vniesly jasno do zásadných teoretických problémov marxistickej jazykovedy a položily tak pevné oporné body pre jej ďalšie rozvíjanie. Ale aj pre ostatné vedecké disciplíny znamenajú cenný metodologický prínos.

Druhú časť sborníka „Za marxistickú jazykovedu" tvoria príspevky jednotlivých účastníkov diskusie, všetko vedúcich sovietskych jazykovedcov, zastancov marrizmu i bojovníkov proti nemu. Zásadný význam tu má príspevok Arn. Čikobavu, profesora Stalinskej štátnej univerzity v Tbilisi, i keď — ako sa ukázalo v priebehu diskusie — obsahuje aj niektoré nesprávne závery. Čikobava vlastne začal celú diskusiu poukazom na neudržateľnosť Marrových téz o triednosti jazyka, o štadiálnej typologii a o jednotnom glotogonickom procese. Proti Marrovi je zamierený aj príspevok akademika V. Vinogradova, ktorý poukazuje najmä na neplodnosť marrizmu pri štúdiu súčasných jazykov.

Pravda, nestrácajú celkom svoju hodnotu ani príspevky Marrových obhajcov, najmä I. I. Meščaninova a F. P. Filina, ktorí vyzdvihujú najmä tie stránky Marrovej teórie, ktoré boly predsa len prínosom pre vybudovanie sovietskej jazykovedy a znamenaly nesporný pokrok v pomere k buržoáznej jazykovede (napr. spoločenská podmienenosť jazykových procesov, zdôraznenie sémantiky a i.).

Pred Stalinovým príspevkom sa v tejto diskusii vystriedalo dovedna 15 jazykovedcov, ktorých príspevky prispely k všestrannému zhodnoteniu Marrovho jazykovedného diela. Preto sú tieto príspevky výborným prameňom pre poznanie marrizmu i dobrým metodickým poučením pre hľadanie správnej marxistickej cesty v jazykovede. Pri dôkladnom štúdiu a neustálom porovnávaní ich jednotlivých téz so základnými výsledkami diskusie môžu byť vhodnou študijnou pomôckou i v takej forme, v akej boly uverejnené a v akej ich máme v našom sborníku.

V tretej časti sborníka A. V. Isačenko v štúdii *Hlavné črty Marrovho učenia o jazyku* podrobne rozoberá Marrove tézy, ukazuje na pramene ich chybnosti a na konkrétnych príkladoch dokazuje ich neudržateľnosť. Za skutočný Marrov prínos správne pokladá nastolenie niektorých zásadných marxistických hľadísk vo všeobecnej jazykovede a obrátenie pozornosti na otázky, ktoré sa predtým pokladaly za nevedecké.

J. Šefránek v príspevku *Význam Stalinových prác o jazykovede* skúma problematiku sovietskej jazykovedy na pozadí budovania komunizmu v SSSR. Pri tomto budovaní zrejme stúpa aj význam jazykovedy, ktorá má najmä podporovať rozvoj hovorového i literárneho jazyka, tvorenie terminologie a výrazových prostriedkov jednotlivých vedných odborov, pretože neobyčajne pribúda stykov medzi ľuďmi. Veľký význam sovietskej jazykovednej diskusie vidí v tom,

že marxizmom-leninizmom vyzbrojení jazykovedci sa napokon nesklonili ani pred takou autoritou, za akú platil Marr, ale slobodnou výmenou názorov a kritikou dospeli k riešeniu naozaj marxistickému.

Dôležitou časťou Šefránkovho príspevku je stať o situácii v slovenskej jazykovede. Tu kriticky rozoberá tri smery našej jazykovedy: purizmus, československy orientovanú jazykovedu a štrukturalizmus, poukazujúc na ich nedostatky, chyby a škodlivosť. Napokon stručne poukazuje na úlohy slovenskej jazykovedy, najmä v oblasti prác lexikálnych, terminologických, gramatických, v metodike vyučovania a pri práci na zdokonaľovaní jazyka našej krásnej i náučnej literatúry.

K sborníku je pripojený index, vlastne malý slovníček jednotlivých menej známych jazykovedných termínov, ako aj iných výrazov, vyskytujúcich sa v príspevkoch, a soznam jazykovedcov, o ktorých je v sborníku reč.

Na význam sovietskej diskusie, ktorej priebeh máme teraz reprodukovaný v slovenskom znení, sme už viac ráz upozornili. Záverom len vyslovujeme želanie, aby sa sborník stal základom pre budovanie našej marxistickej jazykovedy. Vrele ho odporúčame do pozornosti našich pedagogov. *Ján Horecký*

Stručná mluvnice česká pro střední školu. Sestavili Dr. Bohuslav Havránek a Dr. Alois Jedlička, profesoři Karlovy university. Státní nakladatelství v Praze 1950. Cena Kčs 10.—.

V knižke B. Havránka a A. Jedličku dostáva sa českej strednej škole i širšej verejnosti potrebné a iste vítané shrnutie celej gramatickej náuky o českom jazyku.

Nás tu zaujímajú všeobecné otázky, predovšetkým spôsob spracovania, t. j. ako autori riešia niektoré otázky teoretické, aký postup si vybrali pri podávaní látky ap.

Knižka má okrem *úvodu* štyri kapitoly: I. *hláskoslovie,* II. *náuku o slove, o jeho význame, tvorení a tvaroch,* III. *skladbu,* IV. *pravopis.* V *úvode* sa podávajú všeobecné pojmy o jazyku ako dorozumievacom prostriedku, o českom jazyku ako jazyku národnom a materinskom, o nárečiach, o spisovnom jazyku, v ktorom sa rozoznáva „reč zdeľovacia" a „reč umelecká", ďalej „reč zbežne zdeľovacia", „hovorová" a „odborne zdeľovacia". Ďalej sa tu hovorí o *slovníkoch* a *gramatikách,* ktoré nás poučujú o spisovnom jazyku.

Tu nám chýba zmienka o *slohu* a *štylistike.*

V rozdelení gramatiky — ako vidno i v názvoch kapitol — pridržajú sa autori tradičného delenia, lenže ho chápu osobitne. V hláskosloví hovorí sa o hláskach a slabikách, a to osobitne o samohláskach a dvojhláske (*ou*), o spoluhláskach, o spoluhláskových skupinách (teda nie sústavne o kombinácii hlások), o správnej výslovnosti, o označovaní jednotlivých hlások v písme a osobitne o slovnom prízvuku.

Hláskoslovie je spracované tradične, uplatňuje sa v ňom viac hľadisko fonetické ako fonologické. Pri delení spoluhlások (na str. 6 i na str. 9) podľa spôsobu prekážky, ktorá sa v ústach kladie vzduchovému prúdu, proti hláskam *úžinovým* bolo by dobré spomenúť i názov *záverové* popri „razené", najmä keď antonymné názvy sa spomínajú dva (úžinové i trené).

V II. kapitole (náuka o slove, o jeho význame, tvorení a tvaroch) je jadro knihy, pretože je tu nielen náuka o slove, sémantika, náuka o tvorení slov (podľa

staršej terminologie tzv. kmeňoslovie) a tvaroslovie (flexia), ale i náuka o význame tvarov a druhov slovných (podľa staršieho názvoslovia tzv. skladba v užšom smysle). Je tu teda celá *morfologia* v širokom smysle slova.

Kapitola sa začína všeobecnými výkladmi o slove, o lexikálnych a gramatických významoch, o delení slov na skupiny a na slovné druhy.

Dostáva sa sem, hoci len vo veľmi stručnej podobe, marxistické ponímanie slova, jazyka a myslenia: „V myšlenkách se v našem vědomí odráží vnější materiální, hmotný svět. Jeho předměty, jevy, děje atd. se v mysli odrážejí jako pojmy a jejich vztahy; jejich jazykovým výrazem (formou) jsou slova."

Keď sa slová delia na tri skupiny: slová lexikálne (citoslovcia a príslovky), lexikálno-gramatické (mená a slovesá) a gramatické (predložky, spojky, častice a pomocné slovesá), počíta sa s časticami ako osobitným druhom slovným (str. 15), ale v ďalšom texte knihy (str. 25 a str. 107) sú tieto častice pri spojkách, kde sa o nich hovorí len v zátvorke alebo v poznámke. Podľa toho by stačila o nich zmienka len na poslednom mieste (na str. 107) azda i s poznámkou, že v širšom smysle termín častice sa niekedy používa o príslovkách, predložkách a spojkách. Treba poznamenať, že v slovenskom chystanom gramatickom názvosloví dáva sa termínom lexikálne, lexikálno-gramatické a gramatické slovo iný význam.

V derivatívnej morfologii používajú sa termíny *slovný základ, prípona, predpona*, vo flexii *kmeň* a *koncovka* (pádové koncovky, osobné koncovky), ale inak — ako sme už naznačili — derivácia a flexia sa neoddeľuje.

V partii o podstatných menách hovorí sa o ich význame a tvorení, o tvarech a o význame tvarov atď. Tento postup — shodný s postupom v stredoškolských ruských gramatikách Ščerbových a i. — má svoje výhody v tom, že celé poučenie o podstatných menách, slovesách atď. je spolu, nevýhody zas v tom, že sa napr. slovotvorné zjavy jednotlivých slovných druhov preberajú na rozličných miestach ap.

Z jednotlivých častí morfologie zaujme našich učiteľov a lingvistov, ako sa tu podáva skloňovanie (začína sa substantívami stredného rodu ako I. skloňovaním, II. je skloňovanie ženských podst. mien a III. mužských podst. mien).

Slovesá sa tu delia zväčša obvyklým spôsobom na podmetné a predmetné, prechodné (s predmetom v akuzatíve) a neprechodné, podľa vidu na dokonavé a nedokonavé a ďalej len *násobené* (vyjadrujú dej, ktorý sa stal alebo stáva niekoľkokrát) miesto staršieho delenia na opätovacie (u nás i pokračovacie) a opakovacie.

Časovanie pravidelných slovies delí sa podľa tvaru 3. osoby jednotného čísla na päť skupín (*-e, -ne, -je, -í, -á*), o starom delení slovies podľa kmeňa neurčitkového (tu sa užíva termín „kmeň minulý") je len zmienka (*o, -nou/nu-, -ě/e-, -i-, -a-, -ova-*).

Do *skladby* autori zaraďujú len náuku o vete a o súvetí. Vetu definujú ako vyjadrenie myšlienky slovami, usporiadanými a uzavretými so stránky významovej i tvarovej v celky. Slová vo vete významom navzájom spojené sú závislé jedny od druhých. Také významové spojenie slov vo vete (t. j. syntagmu) nazývajú podľa školského názvoslovia *vetná dvojica*. V každej vetnej dvojici je člen závislý a riadiaci. Závislosť od riadiaceho člena je alebo vyjadrená a to buď shodou, buď podriadenosťou, alebo nie je vôbec vyjadrená (napr. určité sloveso *pracujú* a príslovkové určenie *obetavo*). Vetný člen môže byť *holý, rozvitý*

a *niekoľkonásobný* (miesto starého názvu „rozšírený"). Holý podmet a holý prísudok sú základné vetné členy; prívlastok, predmet, doplnok a príslovkové určenie sú rozvíjajúce členy.

O tzv. formálnej stránke vety je tu len stručná zmienka. O melódii viet hovorí sa hneď pri prehľade druhov viet. Používa sa tu termín *tón*. Osobitne sa hovorí o *poriadku slov*, ale len stručne, a o vetnom prízvuku, od ktorého sa tu odlišuje dôraz (t. j. silnejší vetný prízvuk vo vzrušenej reči).

V IV. kapitole je stručný prehľad *pravopisu*. Hovorí sa tu o označovaní hlások písmenami v domácich a cudzích slovách, o písaní *y* (v tzv. vybraných, čes. „vyňatých" slovách), o písaní *ů*, predložiek a predpôn *s*, *z*, o písaní veľkých písmen, o pravopise ako prostriedku tvaroslovia a skladby, o rozdeľovacích značkách (znamienkach) a nakoniec o celkovej povahe českého pravopisu. Český pravopis podľa autorov nie je vždy fonetický, t. j. nezaznamenáva vo všetkých prípadoch hlásky tak, ako sa v prúde reči vyslovujú. To súvisí s úlohami pravopisu, ktorý slúži nielen na zaznamenávanie, písanie hlások literami, ale aj na to, aby pomáhal ľahšie čítať a chápať to, čo je napísané.

Celkové ustrojenie „Stručnej mluvnice českej" súvisí s jej úlohami: shrnuje gramatickú látku učebníc češtiny na strednej škole. Jej formulácie sú preto niekedy pristručné. Ale celkove je to práca vynikajúca, založená na solídnych základoch modernej lingvistiky, smerujúca k marxistickému chápaniu jazyka. Možno očakávať, že v novom vydaní, ktoré sa už údajne chystá, autori využijú doterajšie výsledky diskusie o sovietskej jazykovede, najmä vynikajúce príspevky J. V. Stalina o marxizme a otázkach jazykovedy. *E. Jóna*

DROBNOSTI

Diskusia. — Slovo *diskusia* „debata, rozhovor o nejakej vážnej otázke" a jeho odvodeniny *diskusný*, *diskutovať* dostávajú sa dnes vplyvom politického školenia do slovníka širokých más. Pritom v poslednom čase nielen v konverzačnom štýle, ale aj v rozhlase často počujeme výslovnosť „diskúzia" a na programoch preškoľovacích kurzov zjavuje sa slovo diskusia aj v novej pravopisnej podobe „diskúzia". Nový spôsob výslovnosti slova diskusia, ktorý začína vplývať aj na spôsob písania tohto slova, potrebuje vysvetlenie a zhodnotenie s hľadiska správnosti.

Slovo *diskusia* patrí do skupiny cudzích slov na *-sia* s predchádzajúcou krátkou samohláskou v kmeni, lebo historicky ide tu o zatvorenú slabiku latin-

ských slov na *-ssio*, ako sú: *komisia, depresia, misia, demisia, emisia, procesia, pasia* a i. Popri tejto skupine máme v slovenčine inú, ešte početnejšiu skupinu cudzích slov na *-zia* s predchádzajúcou dĺžkou (*kolízia, explózia, ilúzia, fúzia, transfúzia, Abázia, Ázia, Andalúzia* a i.). Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 postavily zásadnú požiadavku písať spoluhlásky v cudzích slovách dôsledne podľa ich terajšej slovenskej výslovnosti. Tým sa odstránila neistota vo výslovnosti i v písaní mnohých cudzích slov, najmä slov s intervokalickým *-s-* a *-z-*.

Keď na nesprávnu výslovnosť slova *diskusia* upozorňoval Dr. Peciar v rozhlasových reláciách a v Slobodnom rozhlase (VI, 16, 506b), pripomenul, že neopodstatnená výslovnosť „diskuzia" sa k nám preniesla z češtiny, kde výslovnosť „diskuze" mohla ľahšie vzniknúť vinou nepresného pravopisu cudzích slov. Podľa českého „diskuze" očakávali by sme v slovenčine tvar „diskuzia", ale ten sa nevyskytuje. Zdĺžené *-ú-* v tvare „diskúzia" je teda domácim zjavom, a to dôsledkom všeobecnej tendencie, ktorá sa prejavuje vo výslovnosti cudzích slov v slovenčine a ktorá sa rešpektuje aj pri úprave písania dĺžok cudzích slov v chystanom novom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu. Pri femininach na *-ia* prejavuje sa tendencia dĺžiť kmeňový vokál pred hlasnými spoluhláskami, kým pred nehlasnými zostáva krátkosť. Veľmi výrazne sa to prejavuje aj pri koncovkách *-sia* a *-zia: agresia — adhézia, komisia — kolízia, diskusia — transfúzia, pasia — afázia* ap.

Domácim jazykovým tendenciám zodpovedajúce predĺženie samohlásky *ú* v tvare „diskúzia" je iba vysvetlením zjavu. Nijako nás však neoprávňuje prijať túto výslovnosť. Pôvodná a správna výslovnosť je tu *diskusia* (s tvrdým *d*). Tejto výslovnosti zodpovedá hláska za hláskou ustálená písomná podoba tohto slova. Zmena *-s-* v *-z-* nie je v tomto slove organická, je to iba analogia (a to neodôvodnená) podľa slov na *-úzia*, podporovaná českou, rovnako nesprávnou výslovnosťou „diskuze".

Všimnime si ešte, že intervokalickému *-z-* v substantívach cudzieho pôvodu na *-ia* zodpovedá v príslušných slovesách spoluhláska *-d-: kolízia — kolidovať, konklúzia — konkludovať, explózia — explodovať*. Pri slovese *diskutovať* niet pokusov o zmenu výslovnosti na „diskudovať". To nás tiež oprávňuje zachovať pôvodnú a správnu výslovnosť: *diskusia — diskutovať — diskusný.* *mam*

Genitív množ. čísla od páska. — O výbere vkladných samohlások pre genitív množ. čísla ženského rodu platí — popri menších dodatkoch — toto základné pravidlo: Keď je predchádzajúca slabika krátka, vtedy sa používa vkladné *-ie-:* bodka — *bodiek*, strunka — *struniek*, forma — *foriem*, prosba — *prosieb*. Keď je predchádzajúca slabika dlhá, vtedy sa používa vkladné *-o-:* látka — *látok*, čiapka — *čiapok*, húska — *húsok*, a teda aj páska — *pások* (a nie „pásiek", ako sme čítali v istom časopise). *epy*

Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. Zodpovedný zástupca Dr. Štefan Peciar. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. — Tlačí Neografia, národný podnik v Turčianskom Sv. Martine. — Novinové výplatné povolené čís. 6156-Ba2-1950. Dozerací poštový úrad Bratislava 2. — Toto číslo vyšlo v januári 1951.